

**Początki sejmu 1773 roku w relacjach
Jana Nepomucena Chęckiego
oraz w anonimowych wileńskich
diariuszach z LMAVB i LVIA**

**O kryteriach oceniania rzeczywistości
przez współczesnych**

Dariusz Rolnik

UNIWERSYTET ŚLĄSKI
WYDAWNICTWO

**Początki sejmu 1773 roku
w relacjach Jana Nepomucena Chęckiego
oraz w anonimowych
wileńskich diariuszach z LMAVB i LVIA
O kryteriach oceniania rzeczywistości
przez współczesnych**

Dariusz Rolnik

**Początki sejmu 1773 roku
w relacjach Jana Nepomucena Chęckiego
oraz w anonimowych
wileńskich diariuszach z LMAVB i LVIA
O kryteriach oceniania rzeczywistości
przez współczesnych**

Recenzje

Witold Filipczak

Adam Perłakowski

Spis treści

Wstęp i uwagi o kryteriach oceniania rzeczywistości przez współczesnych 7

Nota edytorska i zasady edycji 23

Wykaz skrótów 33

Dyaryusz Seymu extraordinarynego warszawskiego w r^u 1773 de 19 kwietnia zaczętego oraz preliminarja do zaczęcia konfederacyi opisane, w: Rękopism ciekawy, czyli zbiór pism różnych publicznych z przyłączeniem Diaryusza Seymu 1773 zaczętego y różnych mów od 1767 aż do 1775 mianych Jaśnie Wielmożnemu JM Panu Michałowi Kniaziowi z Kozielska Ogińskiemu hrabi na Komarnie, Szmiłowiczach, Opolu, hetmanowi W^oX^aLitt^o, wiłkowyskiemu, kalwaryiskiemu, uszpolskiemu, trybskiemu etc. staroście Orderów Orła Białego, S^o Stanisława, S^o Jędrzeja y Aleksandra Newskiego kawalerowi, od wiernego y życzliwego służgi i podnóżka ofiarowany, Lietuvos Mokslų Akademijos Vrublevskių Biblioteka, Fond 17, rkps 23, k. 29v–49 35

Listy z Warszawy Jana Nepomucena Chęckiego do Adama Chmary, Biblioteka Jagiellońska rkps 6666, k. 187–205v. 81

Dyaryusz Seymu Extraordinarynego warszawskiego dnia 19 kwietnia 1773 zaczętego, w: Silva rerum, Lietuvos Valstybės Istorijos Archyvas, Fond 1135, op. 4, rkps 354, k. 69–76 121

Bibliografia 143

Indeks osobowy 151

Summary 161

Résumé 163

Wstęp i uwagi o kryteriach oceniania rzeczywistości przez współczesnych

W testamentie sporządzonym 20 kwietnia 1793 roku Jan Chrzyciel Morsztyn napisał m.in.: „Kochane dzieci! [...] Minął czas krótkiej sławy i potęgi Narodu Polskiego i może nim ostatniego ducha oddam, nazwisko Ojczyzny, rząd, język i prawa zmieniają się. Już więc księga praw i powinności obywatelskich przed wami się zamknie”, zostanie wam tylko „otwarta księga powinności chrześcijanina i człowieka”¹. Smutny to zapis i smutna konstatacja. Rok 1793 to jeszcze nie koniec Rzeczypospolitej, ale jej kres był już wcześniej spodziewany, a ten nastąpił w 1795 roku. Wszak biorąc pod uwagę zdarzenia polityczne, początek upadku państwa polsko-litewskiego – przynajmniej w wymiarze formalno-prawnym – zaczął się w 1773 roku na pierwszym sejmie rozbiorowym (1773–1775).

To nawiązanie jest potrzebne do nakreślenia tła tego wydawnictwa źródłowego, jego treść w sferze faktograficznej nie wnosi bowiem wiele nowego, lecz w szczegółach dopełnia przedstawiany w literaturze przedmiotu obraz pierwszego sejmiku rozbiorowego². Szczególnie interesujące w prezentowanych

¹ Testament Jana Chrzyciela na Raciborsku Morsztyna pułkownika wojsk polskich, Szczekociny 20 VI 1793, w: *Testamenty szlachty krakowskiej XVI–XVIII w.*, oprac. A. Falniowska-Gradowska, Wydawnictwo Secesja, Kraków 1997, s. 207.

² Por. R. Chojecki, *Patriotyczna opozycja na sejmie 1773 r. Uwagi na marginesie działalności w sejmie i w delegacji 19 IV–28 IX*, „Kwartalnik Historyczny” 1972, t. 79, z. 3, s. 545–561; D. Dukwicz, *Rosja wobec sejmiku rozbiorowego warszawskiego (1772–1775)*, Instytut Historii PAN, Warszawa 2015, passim; eadem, *Czy rozbiór był wstrząsem? Problem reakcji społeczeństwa szlacheckiego Rzeczypospolitej na zabór części terytorium oraz utratę suwerenności w okresie pierwszego rozbioru*, w: „My i oni”. *Spółczesność nowożytnego Rzeczypospolitej wobec państwa*, red. W. Kriegseisen, Instytut Historii PAN, Warszawa 2016, s. 355–377; eadem, *Czy pierwszy rozbiór miał miejsce w 1772 roku? Nowe spojrzenie na sprawę daciej i bezpośredniej genezy rozbioru*, w: *Pierwszy rozbiór Polski w świetle najnowszych badań*, red. J. Bajera, J. Kordel, Instytut De Republica, Warszawa 2023, s. 271–285. W. Konczyńska, *Rejtan, Korsak i Bohuszewicz na sejmie 1773 roku. Materiały do monografii pośła nowogrodzkiego*, Drukarnia Józefa Zawadzkiego, Wilno 1935, passim; W. Konopczyński, *Geneza i ustanowienie Rady Nieustającej*, Gebethner i Wolf, Kraków 1917, passim; idem, *Pierwszy rozbiór Polski*, Arcana, Kraków 2010, passim; J. Michalski, *Schyłek konfederacji barskiej*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, Wrocław–Warszawa–

źródłach są relacje dotyczące postrzegania przez obywateli czasów stanisławowskich swych obowiązków wobec Rzeczypospolitej i granic poświęcenia dla niej oraz pragmatycznego podejścia szlachty polsko-litewskiej do otaczającego ją świata – to na te właśnie aspekty pragnąłbym zwrócić uwagę. Problem ten jest *de facto* najważniejszy dla zrozumienia przyczyn upadku Rzeczypospolitej. O słabości polskich elit oraz o upadku ekonomicznym i moralno-etycznym w XVIII wieku napisano już sporo, poczynawszy od twórczości historyków zaliczanych do szkoły krakowskiej. Sprzeciw wobec tych tez wypowiediany przez badaczy zaliczanych do szkoły warszawskiej i wskazujących chociażby na militarną przewagę naszych sąsiednich potencji kwestii nie rozwiązał. Spór, choć o funkcjonowaniu owych szkół nie należy zapominać, trwa do dziś i to na różnych płaszczyznach – politycznej, społecznej, ekonomicznej i ideologicznej³. Wydaje się, że najistotniejsza jest tu sfera mentalna – to ona hamowała chęć wykorzystania potencjalnych możliwości ekonomicznych i społecznych Rzeczypospolitej do jej obrony. Nie zmienia to faktu, że współcześni byli świadomi zagrożenia bytu państwa polsko-litewskiego, ich Ojczyzny. Należy zauważyć, że w czasach stanisławowskich świadomość zagrożenia była powszechna w grupie średniej szlachty i możnych, a w niższych warstwach obywateli, jeżeli nie osiągnęła tego poziomu w czasie pierwszego rozbioru, to już na pewno w okresie Sejmu Wielkiego zdecydowana większość zaangażowanej szlachty dostrzegała zagrożenia dla istnienia państwa. Nasuwają się zatem pytania o to, co hamowało szlachtę przed zaangażowaniem się w obronę Rzeczypospolitej, dlaczego traktowano ją tylko jako manifestację wyrażającą opór, czego zabrakło do przełamania tego schematu w okresie pierwszego rozbioru

–Kraków 1970, s. 84–192; idem, *Historiografia polska wobec problematyki pierwszego rozbioru* w: idem, *Studia historyczne z XVIII i XIX wieku*, t. 2, Wydawnictwo Stentor, Warszawa 2007, s. 496–508; idem, *Reytan (Rejtan, Reyten) Tadeusz*, w: PSB, t. 31, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, Wrocław–Warszawa–Kraków 1988–1989, s. 231–237; idem, *Rejtan i dylematy Polaków w dobie pierwszego rozbioru*, w: idem, *Studia historyczne z XVIII i XIX wieku*, t. 1, Wydawnictwo Stentor, Warszawa 2007, s. 160–201; P. Skowroński, *Zmagania o kształt osobowy sejmu 1773–1775*, „Kwartalnik Historyczny” 2020, t. 127, z. 2, s. 233–272; L. Wegner, *Tadeusz Rejtan na sejmie warszawskim z r. 1773*, Księgarnia J.K. Żupańskiego, Poznań 1873.

³ Warto tu wspomnieć o ważnych pracach wydanych w ostatnich latach dotyczących tych kwestii: R. Butterwick, *Światło i płomień. Odrodzenie i zniszczenie Rzeczypospolitej (1733–1795)*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2022, *passim*; idem, *Polska rewolucja a kościół katolicki 1788–1792*, Wydawnictwo Arcana, Kraków 2012; J. Czuby, *Zasada „dwóch sumień”. Normy postępowania i granice kompromisu politycznego Polaków w sytuacjach wyboru (1795–1815)*, Wydawnictwo Neriton, Warszawa 2005, *passim*; A. Grześkowiak-Krwawicz, *Regina libertas. Wolność w polskiej myśli politycznej XVIII wieku*, Wydawnictwo Słowo/Obraz Terytoria, Gdańsk 2006, *passim*; eadem, *Dyskurs polityczny Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Pojęcia i idee*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2018, *passim*.

i później w czasach uchwalania Konstytucji 3 maja. Te bardzo szerokie zagadnienia w tym wstępie zostaną tylko zasygnalizowane, niemniej trzeba je mieć przed oczyma, czytając zmieszczone w publikacji teksty źródłowe.

Sądzić można, że w sferze ideologicznej te wskazane problemy w okresie stanisławowskim były drugorzędne. Zarówno w czasie sejmu rozbiorowego, jak i później po uchwaleniu ustawy majowej dominowało przekonanie o konieczności wzmocnienia Rzeczypospolitej, choć oczywiście różnice w rozumieniu tego zagadnienia, na czym ono ma polegać, były. Wzmocnienie wewnętrznego rządu Rzeczypospolitej zależało od aktualnych relacji polskich elit przede wszystkim z Rosją, która do 1788 roku zyskała decydujący głos w sprawach funkcjonowania państwa polsko-litewskiego. Pragnące reform środowiska koncentrowały się zatem głównie na usprawnieniu działania rządu wewnętrznego i na prerogatywach króla, wydaje się przy tym – co bardzo istotne – że problemem wewnętrznym nie był wzrost potencjalnej siły Rzeczypospolitej, lecz tylko kwestia działania w ramach określonych praw i gwarancji ich przestrzegania, w zakresie bardzo tradycyjnie pojmowanego republikanizmu, który zyskał przewagę w sposobie postrzegania ówczesnej rzeczywistości politycznej państwa polsko-litewskiego. Jerzy Michalski zwrócił trafnie uwagę na przywiązanie obywateli do kwestii formalno-prawnych protestów⁴, zapewne w tym tkwi sedno wszelkich dyskusji na temat problemów wzmocnienia władzy czy uznania pierwszego rozbioru, a później Konstytucji 3 maja. Można nawet założyć, że nie chodziło współczesnym *stricto* o przestrzeganie litery prawa, lecz tylko o manifestowanie prób jego łamania. Taką manifestacją – jak się wydaje – był protest Tadeusza Reytana i jego towarzyszy na sejmie 1773 roku. W taki sposób był również odbierany przez autorów zamieszczanych tu relacji. Takie manifestacyjne zachowania traktowano jako parawan, usprawiedliwienie dla podejmowanych decyzji czy konkretnych publicznych postaw: prawo współczesnych zaślaniało i usprawiedliwiała oraz – w ich mniemaniu – zdejmowało z nich odpowiedzialność za losy Rzeczypospolitej. To tylko supozycja, wszak warto się nad nią zastanowić.

Prezentowane poniżej źródła – szczególnie relacje Jana Nepomucena Chęckiego⁵, ale też przedstawiane diariusze – wskazują, jak istotna była walka o to,

⁴ Por. J. Michalski, *Rejtan i dylematy*, s. 165; idem, *Historiografia polska*, s. 506–508.

⁵ J.N. Chęcki od 1764 roku był sekretarzem kancelarii koronnej, od 1767 roku pracował w komisji skarbu koronnego i miał cały czas kontakt z dworem królewskim. Por. D. Rolnik, *Wokół pierwszego rozbioru? Wielka i mała polityka w relacjach z Warszawy Jana Nepomucena Chęckiego w pierwszych latach konfederacji barskiej (1769–1770)*, w: *Między Barokiem a Oświeceniem. Czasy rozbiorów*, red. S. Achremczyk, E. Figura-Osełkowska, J. Kiełbik, Wydawnictwo Instytutu Północnego im. Wojciecha Kętrzyńskiego, Olsztyn 2024, s. 36–37; idem, *Początek I sejm rozbi-*

by konfederacja nie trwała dłużej niż sejm, i dlatego tak uważano. Bezsporny jest tu brak zaufania do elit urzędniczych, ale także do tych posłów, którzy stali od początku za konfederacją. To ich uważano za największe zagrożenie wolności i nierozzerwalności Rzeczypospolitej, do czego prowadził grzech prywaty, co wyraźnie można wyczytać z poniższych relacji. Jakby piszący przewidywali, że koryfeusze owego związku – niekoniecznie i nie zawsze wymieniani z imienia i nazwiska oraz w różnych okolicznościach – postrzegają całą sferę publiczną jako swoją prywatną domenę albo oczekują nagrody ze strony dworów cudzoziemskich za sprzyjanie ich interesom. Nie chodzi tu tylko o głównych kreatorów ówczesnych zdarzeń politycznych – kuchmistrza koronnego Adama Ponińskiego czy marszałka nadwornego litewskiego Władysława Gurowskiego, o których miano bardzo złe zdanie⁶, i trudno o zmianę w tym względzie, ale o całą grupę posłów i senatorów składających pierwszy sejm rozbiorowy, a szczególnie tych, którzy znaleźli się w delegacji sejmowej i bezkrytycznie ulegali woli ministrów cudzoziemskich. Zasadniczą kwestią jest tu odpowiedź na pytanie: Czy można usprawiedliwiać takie postawy, a jeśli tak, to ewentualnie czym, jakimi argumentami? Czy przekonanie o nieuchronności rozbioru usprawiedliwia nagrody za przeprowadzenie takich układów na sejmie? To przecież posługa publiczna, która – wedle funkcjonującej zasady, że nagroda za poświęcenie się należy – winna być nagrodzona. Często pojawiał się także argument – dostrzegany również w edytowanych tekstach – że zaistniała sytuacja mogła mieć jeszcze gorsze skutki dla Rzeczypospolitej i obywateli. Takie twierdzenie usprawiedliwiałoby uległą postawę wobec żądań – rosnących – przyszłych zaborców. Wypowiedzi J.N. Chęckiego, a także – choć w mniejszym stopniu – anonimowych autorów diariuszy pokazują i potwierdzają, że nie było w danym momencie szans na ratunek i zachowanie całości Rzeczypospolitej. Przynajmniej takie było, wiosną 1773 roku, przekonanie obywateli przebywających wówczas w stolicy. Nawet pojawiające się niekiedy w tym czasie u niektórych obywateli złudne nadzieje, związane ze zmianą sytuacji międzynarodowej czy zaistnieniem nowych sytuacji konfliktowych między trzema potencjami zaborczymi, szybko upadały. Tu tylko dodajmy, że najwięcej na-

rowego w relacjach Jana Nepomucena Chęckiego. O nieco innym spojrzeniu na protest Tadeusza Rejtana, „Saeculum Christianum” 2025. t. 32/1, s. 197–198.

⁶ Por. np. A. Stroynowski, *Adam Poniński – marszałek sejmu 1773–1775*, „Zeszyty Historyczne” 2016, t. 15, s. 133–154; idem, *Adam Poniński w obradach delegacji 1773–1775*, „Zeszyty Historyczne” 2018, t. 17, s. 59–83; Z. Zielińska, *Poniński Adam*, w: PSB, t. 27, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, Wrocław–Warszawa–Kraków 1983, s. 504–512; W. Konopczyński, *Gurowski Władysław*, w: PSB, t. 9, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, Wrocław–Warszawa–Kraków 1960–1961, s. 171–173.

dziei na ratunek Rzeczypospolitej wiązano z Turcją i Francją oraz – co pojawiło się wyraźnie u J.N. Chęckiego – z oczekiwaniem na doprowadzenie do jedności wśród polsko-litewskich elit. Tego pragnęli zarówno J.N. Chęcki – nie licząc na sukces, jak i jego odbiorca Adam Chmara.

J.N. Chęcki dostrzegał także, aczkolwiek nie podzielał tego stanowiska, że w Warszawie jeszcze niektórzy wierzą w to, że do sejmu w ogóle nie dojdzie. Zauważał znamienne, że nie ma o tym mowy. Przeczą temu również słowa posła pruskiego Gedeona Benoîta, który wprost głośno twierdził, że istnieje jedynie kwestia *liberum veto* – to ono miało potencjalnie doprowadzić do zerwania sejmu, a tym samym nie dopuścić do rozbioru, ale nie będzie tej możliwości na zbliżającym się sejmie. Był zdania, że sejm się odbędzie. Chyba, by sprawę zamknąć, J.N. Chęcki pisał, że cesarz Józef II już gotuje się do oglądania całego zabranego naszego kraju⁷.

We wszystkich prezentowanych przekazach źródłowych wyraźna jest niechęć do A. Ponińskiego i jemu podobnych – najślabiej w diariuszu z Lietuvos Valstybės Istorijos Archyvas (LVIA), ale już w jego drugiej części można ją dostrzec. Tę grupę osób, do których niechętnie się odnoszono, uściślają relacje przede wszystkim J.N. Chęckiego, poświęca on im także więcej miejsca, jest przy tym bardziej szczegółowy niż autorzy diariuszy. W jego zapisach widać często pewną bezsilność wobec relacjonowanej materii. W jednym akapicie pisze wprost, że nikt godny do funkcji poselskiej się nie garnie, wspomina o bojkocie sejmików przez obywateli, a zaraz potem zauważa pojawiające się w stolicy informacje o zabiegających o tę funkcję osobach. Oczywiście, on uznaje taką postawę poszukiwania drogi do sejmu za naganną. Zauważmy jednak, że taka ocena wynika z kontekstu przekazu – werbalnie jej sam nie krytykuje, a późniejsze jego supozycje o błędzie, jakim by był bierny opór i brak elekcji posłów, najzwyczajniej usprawiedliwiają postawy tych, którzy uzyskali mandaty. Tu również – choć nie wprost – pojawiają się argumenty za przyjęciem takiej postawy. J.N. Chęcki wymienia własny interes, ale również pragmatyzm. Postrzega takie zachowanie jako nagrodę za branie na swoje barki odpowiedzialności za podejmowanie trudnych decyzji, za które będzie nagroda.

Wydaje się, że w tych ramach ukazany jest w prezentowanych źródłach protest T. Reytana. Nie ma w zamieszczonych poniżej opisach patetycznie przedstawionej sceny wstrzymywania wyjścia posłów przez posła nowogródzkiego T. Reytana. Narracja we wszystkich udostępnionych tu źródłach jest spokojna,

⁷ BJ rkps 6666, k. 189–189v, J.N. Chęcki do A. Chmary, Warszawa 22 III 1773. Potem donosił, że cesarz Józef II zrezygnował z tego pomysłu, choć, jak pisał, „nie wiemy przyczyny tej odmiany”. BJ rkps 6666, k. 191v, J.N. Chęcki do A. Chmary, Warszawa 5 IV 1773.

mieści się w wyżej opisywanym schemacie wskazywania na łamanie praw twórców pozasejmowej konfederacji, to tylko kolejny przykład sprzeciwu wobec narzucanych rozwiązań⁸. Natomiast, co widać w tych trzech przekazach, często mimochodem wskazywany jest opór całej masy urzędników komisji skarbowej i wojskowej przeciwko działaniom władz zawiązanej konfederacji i A. Ponińskiego, trudno tu o pewną dalszą interpretację, ale prawdopodobnie również przeciwko rozbiorowi, a już z pewnością wobec legalności zawiązanej konfederacji. Wątek o posłuszeństwie wobec sejmu, a nie konfederacji, pojawia się ciągle. W przedstawianych relacjach nie pominięto ani jednego nawet pozoru łamania prawa przez stronę narzucającą rozbiór, stąd rozbudowana została kwestia odwoływania się zwolenników związku pozasejmowego 1773 roku do konfederacji gołąbskiej z 1672 roku⁹, oraz wyciągano wszelkie przejawy oporu przeciw idei zawiązania konfederacji, a później brzmienia akcesu do niej. Zastanawia również, że prawie w ogóle nie pojawia się wątek krytyki tych, którzy przecież do rozbioru doprowadzili, czyli Rosji, Prus i Austrii, tak jakby to wynikało z bezsilności i pogodzenia się z losem. Ta uwaga dotyczy także postawy T. Reytana, który protestował przeciw konfederacji A. Ponińskiego, a nie przeciw rozbiorom – jego odnosząca się do tej kwestii wypowiedź zamieszczona jest w trzech edytowanych przekazach. Wyrażna niechęć do sąsiadów ujawnia się wówczas, gdy pojawiają się groźby poszerzenia zaborów i następuje wzmożenie ucisków na obywateli przez stacjonujące w państwie polsko-litewskim obce wojska.

Wszystkie trzy przekazy źródłowe zawierają opisy roli króla i oceny Stanisława Augusta, ale też szersze uwagi w kwestii autorytetu władcy w Rzeczypospolitej. W nich na pierwszej, ale szczególnie na drugiej płaszczyźnie jawi się on jako osoba odpowiedzialna za pomyślność Ojczyzny. To w zderzeniu z nim upada z piedestału część elit obywatelskich, także tych pozytywnie ocenianych postaci, które ograniczyły swe protesty do wskazywania przykładów łamania prawa przez stronników konfederacji i zaborców. Jakkolwiek dwóch z trzech autorów wydawanych relacji jest nieznanymi, to po ich zapisach uznać trzeba,

⁸ O wzroście znaczenia protestu T. Reytana por. R. Kaleta, *Legenda rejtanowska w „Panu Tadeuszu”*, „Pamiętnik Literacki” 1984, t. 75, nr 3, s. 177–213; W. Klimczyk, *Rejtan jako totem narodu. Amnezja gestu*, „Kultura Współczesna. Teorie. Interpretacje. Praktyka” 2018, nr 1, s. 65–85; J. Brynkus, *Bohaterowie dziejów polskich w podręcznikach szkolnych XIX wieku*, Wydawnictwo Naukowe WSP, Kraków 1998, s. 209, 213–214, s. 220–225.

⁹ Szerzej o przyczynach i jej skutkach m.in. por. L.A. Wierzbicki, *O zgodę w Rzeczypospolitej. Zjazd warszawski i sejm pacyfikacyjny 1673 roku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2005; idem, *Zjazd gołąbsko-lubelski. Obrady stanów Rzeczypospolitej w formule sejmu konnego w 1762 roku*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2022. Por. też J. Stoliczki, *Badania nad konfederacją gołąbską we współczesnej historiografii*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 2020, t. 147, z. 3, s. 473–489.

że byli oni zaangażowani w działania na rzecz Rzeczypospolitej i myśleli o jej dobru, oceniali, kto może jej faktycznie pomóc, co w przypadku J.N. Chęckiego wpłynęło na jego stosunki ze Stanisławem Augustem, wszak początkowo nie był on jego oddanym stronnikiem. Zarazem wydawane źródła pokazują dużą skalę protestu przeciw rozbiorowi, jego powszechny, jak na owe czasy, zasięg i to właściwie już po zupełnej politycznej klęsce konfederacji barskiej. J.N. Chęcki wskazuje na opór szlachty na sejmikach – tych zdarzeń diariusze nie obejmują – choć sam nie wie, jak do końca go ocenić, to jednak niechęć ogółu do idei sejmu pod kuratelą trzech państw zaborczych jest w społeczeństwie szlacheckim ewidentna, podobnie jak do narzuconej konfederacji i jej marszałka A. Ponińskiego. Warto zaznaczyć – bez wyciągania daleko idących wniosków – że prawie w ogóle w tej roli „stygmatyzowanego złego” nie pojawia się litewski marszałek tejże konfederacji Michał Hieronim Radziwiłł.

W okresie sejmikowym J.N. Chęcki przekazywał A. Chmarze te relacje, które spływały do Warszawy z prowincji. Jakkolwiek zaznaczał, że niektóre informacje są niepewne. Uznajmy także, że listy J.N. Chęckiego nie są pierwszorzędnym źródłem do odtwarzania przebiegu sejmików, wszelako nie to w tej pracy jest najważniejsze – to ich ogólny obraz okazał się prawdziwy, a wcześniejsze jego obawy uzasadnione. Pisał, że w Wyszogrodzie, Liwie, Zakroczymiu „sejmiki porwane”, gdzie „powtórne wyszły uniwersały”¹⁰, co pozwoliło w Zakroczymiu wybrać Krzysztofa Frankowskiego „jakowegoś plenipotentą”¹¹. W Opatowie na sejmiku sandomierskim, gdzie „przybiegł” Marcin Lubomirski, posłów nie wybrano, a sejmik „w imprezie poselstwa zerwał się”¹². Natomiast J.N. Chęckiego informował, że doszły sejmiki w ziemi łomżyńskiej, gdzie posłem został Antoni Sułkowski z Florianem Drewnowskim „jurystą tutejszym”¹³, i w ziemi ciechanowskiej, gdzie podawał za posła Onufrego (?) Kickiego¹⁴. O sejmiku krakowskim (proszowickim) donosił krótko, że wybrano tam na posłów Łętowskich – Aleksandra, podczaszego krakowskiego, i Stanisława podkomorzego krakowskiego „burgrabiego”, oraz innych – w tej grupie wspominał tylko Piotra Ożarowskiego, którego jednak faktycznie

¹⁰ BJ rkps 6666, J.N. Chęcki do A. Chmary, Warszawa 29 III 1773, k. 190.

¹¹ BJ rkps 6666, J.N. Chęcki do A. Chmary, Warszawa 12 IV 1773, k. 192.

¹² BJ rkps 6666, J.N. Chęcki do A. Chmary, Warszawa 29 III 1773, k. 190.

¹³ BJ rkps 6666, J.N. Chęcki do A. Chmary, Warszawa 12 IV 1773, k. 192. Jako posłowie łomżyńscy pojawiają się Antoni Sułkowski i Tomasz Przyjemski, miecznik łomżyński, nie ma na liście posła F. Drewnowskiego. Por. R. Chojewski, *Patriotyczna opozycja*, s. 559–561; D. Dukwicz, *Rosja*, s. 305; P. Skowroński, *Zmagania*, s. 258.

¹⁴ BJ rkps 6666, J.N. Chęcki do A. Chmary, Warszawa 12 IV 1773, k. 192. Brak O. Kickiego na liście posłów. Por. R. Chojewski, *Patriotyczna opozycja*, s. 559–561; D. Dukwicz, *Rosja*, s. 305.

nie wybrano¹⁵. Tu tylko powtórzmy, że nie chodzi o odtworzenie przebiegu czy wyników sejmików – dla tego aspektu listy J.N. Chęckiego mają niewielką wartość, ale dobrze oddają atmosferę napięcia, nadziei albo wręcz bezradności przebywających w Warszawie obywateli. Później J.N. Chęcki uzupełnił wiadomości napływające z sejmików, także z „krakowskiego”. Pisał, że posłów wybranych „jest ośmiu, ale Austrya nie dopuści czterech”. Z relacji J.N. Chęckiego wynika, że w sieradzkim posłami – wymienia tylko dwóch – zostali generał Józef Zaremba i Jan Tymowski. W kolejnej relacji tę wiadomość lakonicznie dopełnił informacją, że doszły sejmiki wielkopolski, sieradzki, łęczycki i rawski, natomiast zerwane zostały sejmiki wołyński – choć początkowo pisał, że sejmik ten doszedł¹⁶, i kijowski, na którym zgromadzona szlachta postanowiła złożyć odwołujący się do postanowień ostatniej Rady Senatu manifest, w którym proszono o ewakuację wojsk, co nie nastąpiło, więc „nie widząc żadnego bezpieczeństwa dla posłów, przeto do żadnych nie przystępujemy obrad i na przeciw wszelkiemu sejmowaniu protestujemy się i manifestujemy”¹⁷. Pierwsze informacje o sejmikach J.N. Chęcki podsumowywał ogólną uwagą: „W tej całej czynności upatrujemy tu, iż mocno o posłów liczbę starają się, aby z nich wybór uczynić podług upodobania i zamysłów swoich, aby pierwszym przykładem ostatniego sejmu delegacją stanowić i na tej delegacji takowe dyktować i formować prawa jak okoliczności wyciągać będą”¹⁸. Dlatego, jego zdaniem, Austriacy pozwolili Polakom wyjechać z kordonu swego i starać się o funkcje poselskie – ci posłowie podobno „na gotową rzecz i na ułożone już projekta tu przybędą”¹⁹. Te miał układać, jak wynika z relacji, poseł rosyjski Otto Stackelberg w obecności biskupów Ignacego Massalskiego, Kajetana Sołtyka – co potem J.N. Chęcki sprostował, pisząc, że ten ostatni dość manifestacyjnie

¹⁵ BJ rkps 6666, J.N. Chęcki do A. Chmary, Warszawa 29 III 1773, k. 190. Żadnego Ożarówskiego nie było na liście posłów. Por. R. Chojecki, *Patriotyczna opozycja*, s. 559–561; D. Dukwicz, *Rosja*, s. 300–307.

¹⁶ BJ rkps 6666, J.N. Chęcki do A. Chmary, Warszawa 29 III, 5 IV 1773, k. 190, 191.

¹⁷ BJ rkps 6666, J.N. Chęcki do A. Chmary, Warszawa 5 IV 1773, k. 191. Ten manifest był znany współczesnym i występuje w licznych odpisach. Szerzej o akcji sejmikowej por. P. Skowroński, *Zmagania*, s. 233–272; G. Glabisz, *Sejmiki Wielkopolskie w latach 1764–1793*, Wydział Historii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 2022, s. 383–391. O lutowej radzie senatu J. Michalski zauważa, że senatorzy nie kwapili się do udziału w niej, a niektórzy udawali chorobę. J. Michalski, *Rejtan i dylematy*, s. 173. O przebiegu rady por. ibidem, s. 174–176; W. Konopczyński, *Geneza*, s. 173–174.

¹⁸ BJ rkps 6666, J.N. Chęcki do A. Chmary, Warszawa 29 III 1773, k. 190.

¹⁹ Ibidem. Jako wybranego w takich okolicznościach podaje Stanisława Szczęsnego Potockiego starostę bełskiego, syna Franciszka Salezego Potockiego wojewody kijowskiego „z Łucka z wołyńskiego obranego”. Ibidem, k. 190. Na liście posłów nie występuje. Por. R. Chojecki, *Patriotyczna opozycja*, s. 559–561; D. Dukwicz, *Rosja*, s. 300–311.

z tego się wycofał²⁰, i Andrzeja Młodziejowskiego, biskupa poznańskiego, oraz kanclerza koronnego, wojewody kaliskiego Ignacego Twardowskiego, podskarbiego wielkiego koronnego Teodora Wessela i podkanclerzego koronnego Jana Borchę²¹. Podsumowując całą akcję sejmikową i jej wyniki, J.N. Chęcki stwierdzał, że wybrano – co odnosił do posłów mazowieckich, zresztą nie wszystkich ostatecznie wybranych – „subiecta na wszystko rezolwowane” i że ludzie do-
brze myślący unikali funkcji²². Zarazem zauważał, że sejmiki „po większej czę-
ści stanęły”²³, i uznawał, że jakiegokolwiek protesty i zrywanie sejmików nie mia-
ły sensu – „to lekarstwo nie pomoże choremu, który już na śmierć osądzony”,
„trzy spojone z sobą potencje tryumfować muszą i ofiarę im uczynić będzie
należało”²⁴. Ta smutna konstatacja J.N. Chęckiego była wyrazem jego oceny,
ale też jego środowiska, stanu państwa polsko-litewskiego w relacjach z trze-
ma sąsiadami. Trudno w jego listach znaleźć optymistyczne wątki. Jakkolwiek
wspominał o problemach Rosji w negocjacjach pokojowych z Turcją i pewnych

²⁰ BJ rkps 6666, J.N. Chęcki do A. Chmary, Warszawa 5 IV 1773, k. 191–191v. K. Sołtyk, prze-
widując bieg zdarzeń już wcześniej, „w piątek przeszły”, rozesłał bilety „do panów tu przytom-
nych z pożegnaniem” i do O. Stackelberga, a w nich pisał, „że bytność moja na tym miejscu ani
Oczyźnie ani religii użyteczna bydź nie może” i że postanowił wyjechać z Warszawy, co już na-
stąpiło. Dodawał, że tu różnie o tym mówią – jedni, że pokazano mu plantę sejmowania, które
ponoć przez delegację się zacznie i skończy, na co zezwolić nie chciał. Później jeszcze – w tym
samym liście – uzupełnił, że K. Sołtyk przed wyjazdem, u siebie na ansamblach „extravagantias
robił z zdrowym rozumem niezgadujące się, dlatego przyjaciele jego starali się nagle stąd go
wyprowadzić”. Tego wątku J.N. Chęcki nie rozwinął. Do K. Sołtyka powrócił w liście następnym,
w którym informował, że ten już w Krakowie i do Warszawy nie powróci, że napisał list „długi
i ciekawy” do Stackelberga, w którym wyrażał powody swej decyzji o wyjeździe. Por. BJ rkps 6666,
J.N. Chęcki do A. Chmary, Warszawa 12 IV 1773, k. 192. List ten obiecał J.N. Chęcki przesłać
A. Chmarze, ale śladu tego nie ma w jego archiwum. O postawie K. Sołtyka i jego woltach poli-
tycznych por. J. Michalski, *Rejtan i dylematy*, s. 180–181; W. Konczyńska, *Rejtan*, s. 7.

²¹ BJ rkps 6666, J.N. Chęcki do A. Chmary, Warszawa 12 IV 1773, k. 192.

²² Ibidem; BJ rkps 6666, J.N. Chęcki do A. Chmary, Warszawa 5 IV 1773, k. 191. W. Konczyń-
ska, *Rejtan*, s. 8 – pisała: wybrano „głównie ludzi małowartościowych, obałamuconych, tchórz-
liwych, element wybrany po myśli państw zaborczych”. Obawiano się też bojkotu sejmików.
Por. BJ rkps 6666, k. 188, J.N. Chęcki do A. Chmary, Warszawa 8 III 1773. Z rezerwą do sejmików
odnosili się też politycy emigracji „barskiej”. J. Michalski, *Schytek*, s. 141–142.

²³ BJ rkps 6666, J.N. Chęcki do A. Chmary, Warszawa 5 IV 1773, k. 191.

²⁴ Ibidem, k. 191–191v. O sejmikach, ich przebiegu, udziale w nich obcych wojsk, groźbach
konfiskat i innych problemach por. P. Skowroński, *Zmagania*, s. 242–257. Por. trafne uwagi J. Mi-
chalskiego o kwestii zrywania sejmików i stosunku do nich obywateli: „niepodobieństwem jest
stwierdzić, co myślała naprawdę większość tego społeczeństwa”, choć wydaje się, że górowa-
ły opinie, że przyszły sejm będzie narzędziem zaborców, stąd patriotycznie będzie trzymać się
z dala od niego. J. Michalski, *Rejtan i dylematy*, s. 176–178, 182. Autor ten wskazuje też na wagę
obietnic związanych z ustaniem ucisków i grózb konfiskaty majątku dla opornych oraz na pra-
gnienia załatwiania swoich mniejszych spraw – to skłaniało do bycia posłem. Ibidem, s. 183–184.
Por. też D. Dukwicz, *Czy rozbiór był wstrząsem?*, s. 364–366.

politycznych gestach w obronie Polski płynących z zagranicy²⁵, to nie dostrzegał w tych zdarzeniach niczego pozytywnego dla Ojczyzny. Zastanawiał się, owszem, czy to poprawi sytuację, i zauważał, że będący w Warszawie „politycy” różnie mówią, „ale większa część konkluduje, iż żadnej influencji mieć nie będzie, chyba przedłużenie czasu, a w nim dłuższą i cięższą ruinę reszty pozostałego kraju”, tym bardziej że zaraz na drugim biegunie była sprawa uciśków i szantażu politycznego wojsk cudzoziemskich stacjonujących w granicach państwa polsko-litewskiego²⁶. To krótkie streszczenie prezentowanych listów wydaje się zasadne jako pewien wstęp do prezentacji materiału źródłowego, w którym opisywano te same zdarzenia, poczynawszy od 16 kwietnia do 18 maja 1773 roku (diariusz z Lietuvos Mokslų Akademijos Vrublevską Biblioteka – LMAVB), czyli do dnia limity sejmu, oraz od 19 kwietnia do 29 kwietnia (diariusz z LVIA). Takie właśnie – a nie inne – wprowadzenie ma tu sens, pokazuje bowiem zagubienie, niepewność, strach przed przyszłością. J.N. Chęcki o tym, co działo się na sejmikach czy na froncie „tureckim” i w polityce „zagranicznej”, faktycznie niewiele wiedział – jego przekaz jest tu z pewnością wtórny i niekoniecznie prawdziwy, ale ukazuje klimat ówczesnych zdarzeń i ich odbiór w elitach szlacheckich przebywających wówczas w Warszawie. Na tle relacji J.N. Chęckiego uwidacznia się także spójność wymowy – a zarazem oceny bieżących zdarzeń – różnych źródeł, różnej proveniencji, czyli też edytowanych diariuszy. Połączenie w jednym wydawnictwie źródłowym – w tym konkretnym przypadku – korespondencji z diariuszami poszerza płaszczyznę zrozumienia tego, co się wtedy działo.

W zamieszczonych poniżej relacjach już z pierwszych dni sejmu 1773 roku zwraca uwagę fakt, że ich autorzy koncentrują się przede wszystkim na formalnych podstawach protestu posłów. Wskazują na te same kwestie – zawiązanie konfederacji wbrew treści uniwersałów królewskich. Dalej wymienia się kolejne grzechy widoczne przy jej zawiązywaniu, dotyczące wyboru marszałków, powoływania się na potrzebę czy konieczność jej zawiązania, a przy tym bezpodstawne odwołania do konfederacji gołubskiej 1672 roku, do której już czyniono odniesienia. W kolejnych partiach autorzy wskazują na łamanie procedur – te dotyczą prawnego przejścia łaski marszałkowskiej i wyboru marszałków na sejmie, następnie zaś kwestii „solwowania” sesji. Przywiązanie do prawa czy sprawy przestrzegania procedur ewidentnie świadczy o tym, że ówczesne elity polityczne znały prawo i umiały się nim posługiwać. To stwier-

²⁵ BJ rkps 6666, k. 190v, 192v, J.N. Chęcki do A. Chmary, Warszawa 29 III, 12 IV 1773.

²⁶ BJ rkps 6666, k. 191v, 192v, J.N. Chęcki do A. Chmary, Warszawa 5, 12 IV 1773. Por. J. Michalski, *Rejtan i dylematy*, s. 167, 169–177.

dzenie dość oczywiste. W połączeniu z innymi uwagami zawartymi w poniższych przekazach można zbudować pewną hierarchię wartości ważną dla współczesnych. Główny bohater protestu, T. Reytan, właściwie wystąpił przeciw nielegalnej konfederacji i marszałkostwu A. Ponińskiego – ani razu nie przeciw M.H. Radziwiłłowi – jakkolwiek doceniony został w diariuszach za swe wystąpienie, to jednak nie był kreowany na bohatera. J.N. Chęcki i autorzy obu diariuszy przejawiają niechęć do konfederacji, ale też chyba jest to odbicie przekonania ogółu przebywających w tym czasie w stolicy obywateli. W tej płaszczyźnie ujawnia się niechęć ogółu szlachty zgromadzonej w Warszawie do A. Ponińskiego, z którym – jak i z całą konfederacją – wiązany jest wątek prywaty, co w edytowanych przekazach przebija (nieco kuchmistrz koronny zyskuje przy ostatnich trzech sesjach w diariuszu z LVIA), przy tym przeciwstawiany jest i jego zachowanie pozytywnej postawie Stanisława Augusta. Na tym tle ujawnia się ładnie i wyraziście postać I. Massalskiego biskupa wileńskiego, zwłaszcza jego bardzo dwuznaczna postawa, przy ocenie której – też nie wprost wyrażonej – jawi się większy radykalizm autora diariusza z LMAVB, a mniejszy autora diariusza z LVIA. Zauważają wszyscy twórcy relacji istotne momenty protestu T. Reytana, przedstawiają scenę tamowania wyjścia posłów z izby poselskiej, ale są to opisy krótkie – krótsze niż te dotyczące opuszczenia przez niego izby poselskiej po skończonym proteście (w diariuszu z LVIA brak o tym w ogóle wzmianki), w których wspomniana jest sprawa wagi wydanej na niego kondemnaty i jego manifestu przeciw A. Ponińskiemu²⁷. Autorzy edytowanych tekstów pokazują natomiast wiele innych sytuacji, w których wyrażano sprzeciw wobec zawiązanej konfederacji i ogólnie zaistniałej sytuacji narzucania woli obywatelom Rzeczypospolitej przez obce mocarstwa i ich polsko-litewskich zauszników. Personalnie wyróżniono pozytywnie biskupa Feliksa Turskiego (łuckiego), biskupa Gabriela Wodzińskiego (smoleńskiego) i marszałka wielkiego koronnego Stanisława Lubomirskiego, dostrzeżono również protest całych grup szlachty, tak bowiem można traktować członków komisji wojskowej czy skarbowej, którzy nie chcieli złożyć przysięgi na wierność konfederacji. Istotna dla relacjonujących wydarzenia pierwszych dni sejmku wydaje się także postawa posłów niechętnych konfederacji (nie tylko posłów nowogródzkich), którym – co wynika ze sposobu prowadzenia narracji – wyraźnie sprzyjają. Jakkolwiek przy określaniu grupy posłów tych należących do

²⁷ Por. J. Michalski, *Rejtan i dylematy*, s. 194–197 – podkreśla wagę wyroku wydanego na T. Reytana i naświetla sprawę nieprzyjętego do grodu jego manifestu oraz próby przekonania T. Reytana do rezygnacji z opozycji, podjęte m.in. przez wojewodę nowogródzkiego Józefa Niesiołowskiego, I. Massalskiego, biskupa smoleńskiego Gabriela Wodzińskiego, kasztelana wiskiego Kazimierza Karasia i Józefa Mierzejewskiego.

opozycji przedstawiane relacje nie zmieniają wiele, jeżeli chodzi o jej liczebność, ale weryfikują postawy osób przez nią wskazanych, np. J. Zarembę²⁸. Autorzy wszystkich trzech relacji różnią się przy jego ocenie. Ta uwaga dotyczy większej grupy uczestników tegoż sejmiku. Interesowność całej tej grupy opozycjonistów – z głównymi ich bohaterami, także w tle – przez owe przekazy jest pokazana i bynajmniej w żadnym momencie nie jest krytykowana, choć okoliczności konkretnych zachowań mogą budzić wątpliwości, np. warunki stawiane przez posłów nowogródzkich pozostałych w izbie poselskiej przed jej opuszczeniem czy ich negocjacje z O. Stackelbergiem i posłami Prus i Austrii²⁹. Na tym tle w trzech edytowanych przekazach trudno dostrzec takie wątpliwości w ocenie postępowania Stanisława Augusta oraz znacznie większej grupy posłów niż ta wspierająca T. Reytana, którzy opierali się żądaniu A. Ponińskiego, by konfederacja nie była czasowo ograniczona ramami trwania sejmiku. Interesujący pod tym względem jest również wątek przedstawienia postawy I. Massalskiego – brak tu formułowania jednoznacznych ocen, ale w lepszym świetle ukazuje go J.N. Chęcki niż autorzy diariuszy (szczególnie negatywnie przedstawiony został w LMAVB). Interesujący jest także sposób prezentacji przez autorów relacji sprawy awansów na wakujące urzędy ministerialne, krzesła senatorskie czy inne wyższe urzędy centralne – pojawiają się w nich kwestie zabiegów kandydatów o poparcie, też u carycy Katarzyny II, gry króla dążącego do pozyskiwania nowych zwolenników i rozbudowy swego, dotąd słabego, stronnictwa, są one wyraźnie opisane. Na podstawie tych wszystkich tu edytowanych przekazów źródłowych – w tej przestrzeni ukazującej ówczesne elity – Stanisław August jawi się postacią jak najbardziej pozytywną. O ile w przekazie J.N. Chęckiego – zwolennika króla i z nim związanego – można się było tego spodziewać, o tyle w diariuszu z LMAVB, jeżeli faktycznie był on sporządzany dla Michała Kazimierza Ogińskiego (o czym szerzej w *Nocie edytor-skiej*), to już niekoniecznie. Natomiast autor diariusza z LVIA tylko sucho relacjonuje awanse, może szerzej traktuje nominację Joachima Chreptowicza na

²⁸ To około 15 posłów. W. Konczyńska, *Rejtan*, s. 8 – podaje, że T. Reytana wspierało, bez określenia momentu, 15 posłów: Stanisław Bohuszewicz, Michał Bułharyn, Rupert Dunin, Franciszek Jerzmanowski, Samuel Korsak, Stanisław Kożuchowski, Ignacy Kurzeniecki, Feliks Oraczewski, Wojciech Pęczkowski, Michał Radoszewski, Ignacy Suchecki, Jan Tymowski, Franciszek Wilczewski, Tadeusz Wołodkiewicz, Józef Zaremba. Inni badacze różnią się w tych kwalifikacjach. W samych tu edytowanych źródłach inny jest opis postawy J. Zarembę.

²⁹ W. Konczyńska, *Rejtan*, s. 39–41. Istotna wydaje się cytowana przy tym wypowiedź S. Korsaka, który mówił na tym spotkaniu do dyplomatów obcych państw, że nie trzeba było gwałtownie robić konfederacji, sami dobrowolnie by posłowie przystąpili do tego związku, bo widzą, że innej drogi nie ma, a ci, którzy przystąpili do uczynionej konfederacji wcześniej, myślą podobnie jak oni, opozycjoniści, tylko ze strachu przed utratą życia i majątków nie protestowali.

podkanclerstwo WKL. Inna sprawa – podobnie ważna – że przy zmienności stanowisk, nastrojów, sympatii i bieżących interesów współczesnych wolt polityczne były wówczas normą powszechnie, jeżeli nie akceptowaną, to uznawaną za zwykłą część gry politycznej, której celem nadrzędnym był zazwyczaj osobiasty, prywatny sukces, chociaż oczywiście wyższych pobudek nie da się przy takich postępowaniach wykluczyć. W tym całym szerokim kontekście dość wymowny jest opór stanów przeciw idei wyłaniania delegacji sejmowej i już zdecydowany przeciw pomysłowi, aby zawiązana konfederacja mogła trwać dłużej niż sejm. To sugeruje bardzo jednoznacznie, że grupa przywódców owej konfederacji była przez współczesnych oceniona – pod każdym względem – bardzo wyraźnie źle. Na tym tle Stanisław August wypadał bardzo dobrze. We wszystkich przekazach tu drukowanych – abstrahując w tym miejscu od motywacji i „źródeł”, z których korzystali ich autorzy – jest to postać mająca przede wszystkim dobro Rzeczypospolitej na uwadze. Publikowane poniżej przekazy źródłowe w odniesieniu do ogółu sejmujących w żadnym fragmencie, poza pewnymi frazeologicznymi zwrotami grzecznościowymi, temu nie zaprzeczają, ale tam, gdzie opisywane są konkretne działania, tam też są wyraźnie pokazane partykularyzmy, co również nie stoi w sprzeczności z deklarowanymi staraniami o dobro Rzeczypospolitej. Narracja we wszystkich przekazach jest podobna – ich autorzy uznają za naturalne i wystarczające nawet pozory sprzeciwu, które są traktowane jako zadowalające i usprawiedliwiające przyjęcie warunków dyktowanych przez Austrię, Prusy czy Rosję. Inna sprawa, którą pokazują z podobnym natężeniem źródła, to chyba prawdziwy powszechny strach przed groźbami wyrażanymi przez ministrów reprezentujących sąsiadów – zaborców (najślabiej to eksponuje diariusz z LVIA, ale on też kończy się najwcześniej). Woli oporu – chyba również w postawie T. Reytana i jego zwolenników – tak naprawdę nie widać w ówczesnych elitach. Pisanie listów do innych zagranicznych potencji z prośbą o wsparcie czy zorganizowanie przesłuchania polskich dyplomatów będących na obcych dworach ma tylko uzasadnić przyjęcie uległej postawy, wskazać, że nie ma innej drogi. Odnosi się wrażenie, że nikt obecny wówczas w Warszawie spośród postaci zaliczanych do elity tego społeczeństwa, posłów, senatorów czy ministrów nie wierzył w obronę całości Rzeczypospolitej. Nawet jeżeli uznamy, że rozbiór Rzeczypospolitej był już wówczas faktem – a formalnie nie był – to jednak próba przeciwstawienia się mu była słaba, natomiast wszyscy mieli do załatwienia jakieś własne interesy, także ci pozornie wyrażający swą dezaprobatę wobec bieżących zdarzeń, choć istnienia wyjątków w tej grupie, oczywiście, wykluczyć nie można, bynajmniej nie znaczy to również, że obojętny był im los państwa polsko-litewskiego, pragmatyzm jednak nakazywał uległość wobec siły zaborców.

Dla dopełnienia obrazu prezentowanych relacji z pierwszych dni sejmiku 1773 roku warto zwrócić uwagę na jeszcze jeden – ostatni – istotny wątek tego czasu, a mianowicie na wybór delegacji sejmowej. O niej w poniżej zamieszczonych tekstach źródłowych nie ma mowy, ale warto – idąc śladem rozważań Ryszarda Łaszewskiego, Ryszarda Chojeckiego i Piotra Skowrońskiego – zauważyć, że grupa sejmujących, która utworzyła delegację, stanowiła 60% wybranych posłów, ze 108 wybrano 65. Z obecnych wówczas w Warszawie senatorów do delegacji weszło prawie 100%, z 36 znalazło się poza nią tylko dwóch³⁰, a według *Porządku Senatus et Ministerii* z 1768 roku powinno być w Warszawie 152 – 17 biskupów, było 6 – w tym kanclerz A. Młodziejowski; z 34 wojewodów było 9, z 37 kasztelanów większych było 6, a z 49 (50) kasztelanów mniejszych było 9 oraz z 14 „ministrów” było 5 – bez A. Młodziejowskiego³¹. Frekwencja senatorów na sejmie była więc niska – 36 spośród 152, czyli 24%. Jakkolwiek zazwyczaj na sejmach utrzymywała się niewysoka frekwencja senatorów, to w tym przypadku było to szczególnie widoczne. Już pomijając rozgrywki polityczne, ta słaba reprezentacja wyraźnie świadczy o niechęci do uczestnictwa w zdarzeniu, które – jak trafnie wówczas przewidywano – potomni będą krytykować, a udział w nim raczej chwały nie przyniesie. Trudno oceniać postawy tych, którzy na sejmie 1773–1775 mogli się znaleźć, ale tego nie uczynili – czy to nie uczestnicząc w sejmikach, czy to nie przybywając jako senatorzy na sejm, motywacje często były różne i w wielu przypadkach pozostaną nieodgadnione, jednak, mimo wątpliwości, taką postawę mimo wszystko uznać trzeba za przejaw dobrego myślenia o Rzeczypospolitej. Świadczy ona wbrew pozorom o dobrej kondycji moralno-etycznej ówczesnych elit państwa polsko-litewskiego. Gdy dodamy do tego fakt, że udało się wybrać na sejmikach tylko 108 z potencjalnie 174–180 posłów³², których można było wybrać, i nawet jeżeli przyjmiemy, że część sejmików nie odbyła się z powodu postawy państw zaborczych, to ocena ta staje się jeszcze bardziej trafna. Postawa biernego oporu – abstrahując tu od trafności politycznej takiego zachowania – była wśród obywateli dość powszechna, a pamiętajmy, że

³⁰ Statystyka na podstawie zestawienia R. Chojecki, *Patriotyczna opozycja*, s. 559–561. Por. R. Łaszewski, *Delegacja sejmowa jako instrument ratyfikacji I i II rozbioru Polski*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1971, t. 23, z. 2, s. 93.

³¹ *Volumina Legum. Przedruk zbioru praw staraniem XX Pijarów w Warszawie, od roku 1732 do roku 1782*, t. 7, Petersburg 1860, *Porządek Senatus et Ministerii*, 1768, s. 292–293. W *Porządku* wymienionych zostało 49 kasztelanów, a pominięto kasztelana radomskiego. Obecność na podstawie zestawienia: R. Chojecki, *Patriotyczna opozycja*, s. 559–561.

³² R. Łaszewski, *Delegacja sejmowa*, s. 89 – pisze, że na sejmie zjawili się 111 posłów na 236 „dotąd wysyłanych”.

w dodatku część z tych wybranych posłów odmówiła udziału w sejmie³³, co ocenę o dobrej kondycji obywateli dawnej Rzeczypospolitej jeszcze wzmacnia. Jakkolwiek by nie ważyć takiej postawy biernego oporu i traktować jako błąd polityczny, to zdaje się ona wskazywać, że myślenie o Ojczyźnie, Rzeczypospolitej, nie było dla nich obojętne. Ta sucha statystyka pozwala na pozytywniejszą ocenę polskich elit, a jak jeszcze skorelujemy tę grupę z tymi, którzy jednak na sejmie z lat 1773–1775 pracowali też dla dobra Rzeczypospolitej, to zyskamy podstawę do zrozumienia późniejszego odrodzenia Rzeczypospolitej w czasie Sejmu Czteroletniego i bynajmniej nie chodzi tu tylko o uchwalenie Konstytucji 3 maja, ale o powszechną aprobatę dla 100-tysięcznej armii, stałego podatku i uznania, że pełnoprawnym obywatelem państwa polsko-litewskiego jest ten, kto płaci podatki, a nie ten, który tylko legitymuje się wywodem szlachectwa. Inna sprawa, że podłoże pewnych zachowań, pozorowanie działań również w tym późniejszym okresie, niestety, diametralnie się nie zmieniło, podobnie jak przywiązanie do sprawiedliwości często pojmowane jako formalnoprawne jej pilnowanie. Nie zmienia to faktu, że prezentowane źródła zdają się potwierdzać wymowę pracy Richarda Butterwicka *Światło i płomień* w kwestii jego ogólnej pozytywnej oceny społeczeństwa szlacheckiego dawnej Rzeczypospolitej³⁴.

Zastanawiałem się, czy warto te źródła wydawać, postanowiłem jednak, choć bez przekonania, jeszcze raz wskazać, że bynajmniej bazowanie na jednym korpusie źródeł – nawet tak pozornie jednorodnym, jak diariusze sejmowe – nie daje podstaw do odtworzenia jednoznacznego obrazu przeszłości, opisywanego zdarzenia. Nie dzieje się tak ani w przestrzeni historii politycznej, ani tym bardziej w historii społecznej, gdzie mentalność, świadomość większych grup społeczeństwa, tkwiące w nich myśli pokazują się pełniej w różnych źródłach, którymi dysponujemy, ale wiele z nich pozostaje nieodczytanych, też dosłownie. Tylko ten, kto faktycznie nic nie wie albo niewiele, jest przekonany, że wie wszystko.

³³ Por. S. Kutrzeba, *Skład Sejmu Polskiego. II Izba poselska*, „Przegląd Historyczny” 1906, t. 2, z. 2, s. 197–198, tu o kwestii liczby posłów. Wyliczenia na podstawie analizy zestawień: R. Chojceki, *Patriotyczna opozycja*, s. 559–561; D. Dukwicz, *Rosja*, s. 301–307. Por. też wątpliwości w kwestii stosunku obywateli do pierwszego rozbioru: D. Dukwicz, *Czy rozbiór był wstrząsem?*, s. 365–368, 376–377; eadem, *O problemie reakcji społeczeństwa szlacheckiego na pierwszy rozbiór raz jeszcze. Uwagi na kanwie edycji korespondencji i gazetek rękopiśmiennych Jędrzeja Kitowicza*, „Kwartalnik Historyczny” 2020, t. 127, z. 3, s. 651–654.

³⁴ R. Butterwick, *Światło i płomień*, passim.

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne

Archiwum Główne Akt Dawnych:

- Tzw. Metryka Litewska, dz. VII,
- rkps 14, Protokół potoczny Rady Nieustającej 1775,
- rkps 18, Protokół potoczny Rady Nieustającej 1776–1777,
- rkps 22, Protokół potoczny [Rady Nieustającej] 1778,
- rkps 34, Protokół oryginalny potoczny [Rady Nieustającej] 1780,
- rkps 45, Protokół oryginalny potoczny [Rady Nieustającej 1782],
- rkps 51, Protokół potoczny [Rady Nieustającej] 1784,
- rkps 58, Protokół oryginalny potoczny czynności Rady [Nieustającej] 1786.

Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie:

- rkps 825, s. 121–938, Dyaryusz Seymu Extraordynaryjnego w Warszawie dnia 19 kwietnia, roku 1773go zaczętego.

Biblioteka Jagiellońska w Krakowie:

- rkps 6666, Korespondencja Jana Nepomucena Checkiego z Adamem Chmarą.

Biblioteka Narodowa w Warszawie:

- rkps BOZ 694, [druk] Regestr posłów na sejm ekstraordynaryjny warszawski na dzień 19 kwietnia roku 1773znaczony, z wyrażeniem ich rezydencji, gdzie kto stoi, przez kancelarię generalnej konfederacji koronnej spisany.

Lietuvos Mokslių Akademijos Vrublevskių Biblioteka:

- F 17, rkps 23, *Dyaryusz Seymu ekstraordynaryjnego warszawskiego w roku 1773 de 19 kwietnia zaczętego oraz preliminarja do zaczęcia konfederacyi opisane*, w: *Rękopism ciekawy, czyli zbiór pism różnych publicznych 1767–1775*.

Lietuvos Valstybės Istorijos Archyvas:

- F 1135, op. 4, rkps 354, Dyaryusz Seymu Extraordynaryjnego warszawskiego dnia 19 kwietnia 1773 zaczętego, *Silva rerum*.

Źródła drukowane i starodruki

- Diariusz czterech pierwszych dni sejmu [...] w roku 1773*, wyd. J.K.Z., „Przewodnik Naukowy i Literacki” 1886, t. 14, z. 20.
- Odpowiedź na deklaracje dworów wiedeńskiego, petersburskiego y berlińskiego z 19 II 1773*.
- Protokol albo opisanie zaszyłych czynności delegacyi od Stanów Rzeczypospolitej na Seymie extraordynaryinym warszawskim do zawarcia traktatów z dworami wiedeńskim, petersburskim i berlińskim, dnia 19 maja roku 1773 wyznaczoney, a dnia 19 marca roku 1775 zakończonej*, t. 1–2, Warszawa 1775.
- Testamenty szlachty krakowskiej XVI–XVIII w.*, oprac. Alicja Falniowska-Gradowska, Wydawnictwo Secesja, Kraków 1997.
- Volumina Legum. Przedruk zbioru praw staraniem XX Pijarów w Warszawie, od roku 1732 do roku 1782*, t. 7, Petersburg 1860.
- Zbiór deklaracyi, not y czynności główniejszych, które poprzedziły y zaszyły podczas sejmu pod węzłem konfederacyi odprawuiącego się od dnia 18 września 1772 do 14 maia 1773*, [oprac. Feliks Łoyko, John Lind, Aleksy Husarzewski], [Warszawa?, Drukarnia Pijarów], b.d.

Opracowania

- Anusik Zbigniew, *France in Sweden's Foreign Policy in the Era of Gustaw III's Reign 1771–1792*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2016.
- Brynkus Józef, *Bohaterowie dziejów polskich w podręcznikach szkolnych XIX wieku*, Wydawnictwo Naukowe WSP, Kraków 1998.
- Butterwick Richard, *Polska rewolucja a kościół katolicki 1788–1792*, Wydawnictwo Arcana, Kraków 2012.
- Butterwick Richard, *Światło i płomień. Odrodzenie i zniszczenie Rzeczypospolitej (1733–1795)*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2022.
- Chłapowski Kazimierz, *Starostowie niegrodowi w Koronie 1565–1795. (Materiały źródłowe)*, Wydawnictwo DiG, Warszawa–Bellerive-sur-Allier 2017.
- Chojecki Ryszard, *Patriotyczna opozycja na sejmie 1773 r. Uwagi na marginesie działalności w sejmie i w delegacji 19 IV–28 IX*, „Kwartalnik Historyczny” 1972, t. 79, z. 3.
- Chojecki Ryszard, *Stanisław August a proces Adama Ponińskiego*, „Przegląd Historyczny” 1972, t. 63, z. 1.
- Chyra-Rolicz Zofia, *Gabinet Stanisława Augusta*, w: *Dzieje biurokracji na ziemiach polskich*, t. 1, red. Artur Górak, Ireneusz Łuć, Dariusz Magier, Radzyńskie Stowarzyszenie Inicjatyw Lokalnych, Radzyńskie Towarzystwo Naukowe (Libra), Lublin–Siedlce 2008.

- Czepe Maria, *Sapieżyna z Branickich Elżbieta*, w: PSB, t. 35, Instytut Historii PAN, Warszawa–Kraków 1994.
- Czepe Maria, *Sołtyk Kajetan Ignacy*, w: PSB, t. 40, Wydawnictwo TN Societas Vistulana, Warszawa–Kraków 2000–2001.
- Czubaty Jarosław, *Zasada „dwóch sumień”. Normy postępowania i granice kompromisu politycznego Polaków w sytuacjach wyboru (1795–1815)*, Wydawnictwo Neriton, Warszawa 2005.
- Danowska Ewa, *Slaski (Ślaski, Szlaski, Ślaski) Marcin*, w: PSB, t. 38, Instytut Historii PAN, Warszawa–Kraków 1997–1998.
- Dukwicz Dorota, *Czy pierwszy rozbiór miał miejsce w 1772 roku? Nowe spojrzenie na sprawę datacji i bezpośredniej genezy rozbioru*, w: *Pierwszy rozbiór Polski w świetle najnowszych badań*, red. Jakub Bajera, Jacek Kordel, Instytut De Republica, Warszawa 2023.
- Dukwicz Dorota, *Czy rozbiór był wstrząsem? Problem reakcji społeczeństwa szlacheckiego Rzeczypospolitej na zabór części terytorium oraz utratę suwerenności w okresie pierwszego rozbioru*, w: *„My i oni”. Społeczeństwo nowożytnej Rzeczypospolitej wobec państwa*, red. Wojciech Krieger, Instytut Historii PAN, Warszawa 2016.
- Dukwicz Dorota, *O problemie reakcji społeczeństwa szlacheckiego na pierwszy rozbiór raz jeszcze. Uwagi na kanwie edycji korespondencji i gazetek rękopiśmiennych Jędrzeja Kitowicza*, „Kwartalnik Historyczny” 2020, t. 127, z. 3.
- Dukwicz Dorota, *Rosja wobec sejmu rozbiorowego warszawskiego (1772–1775)*, Instytut Historii PAN, Warszawa 2015.
- Dukwicz Dorota, Zwierzykowski Michał, *Sułkowski Antoni*, w: PSB, t. 45, Instytut Historii PAN, Warszawa–Kraków 2007–2008.
- Dukwicz Dorota, Zwierzykowski Michał, *Sułkowski August*, w: PSB, t. 45, Instytut Historii PAN, Warszawa–Kraków 2007–2008.
- Dydała Jerzy, *Raczyński Kazimierz*, w: PSB, t. 29, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, Wrocław 1986.
- Dymnicka Hanna, *Łętowski Stanisław*, w: PSB, t. 18, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, Wrocław–Warszawa–Kraków 1973.
- Dymnicka-Wołoszyńska Hanna, *Moszczeński Andrzej*, w: PSB, t. 22, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, Wrocław 1977.
- Dymnicka-Wołoszyńska Hanna, *Okęcki Antoni Onufry*, w: PSB, t. 23, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, Wrocław 1978.
- Filipczak Witold, *Chronologia sejmów z lat 1764–1794*, w: *Chronologia sejmów Rzeczypospolitej Obojga Narodów (1569–1793)*, red. Leszek A. Wierzbicki, Dariusz Kupisz, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2021.
- Frančič Mirosław, *Jerzmanowski Franciszek*, w: PSB, t. 11, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, Wrocław–Warszawa–Kraków 1964–1965.

- Glabisz Grzegorz, *Sejmiki Wielkopolski w latach 1764–1793*, Wydział Historii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 2022.
- Grodziski Stanisław, *Z dziejów spiskiego zastawu uwag kilka*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 1999, z. 4.
- Grześkowiak-Krwawicz Anna, *Dyskurs polityczny Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Pojęcia i idee*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2018.
- Grześkowiak-Krwawicz Anna, *Regina libertas. Wolność w polskiej myśli politycznej XVIII wieku*, Wydawnictwo Słowo/Obraz Terytoria, Gdańsk 2006.
- Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku*, oprac. Kazimierz Lepszy, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1953.
- Jusupović Monika, *Prowincjonalna elita litewska w XVIII wieku. Działalność polityczna rodziny Zabiełtów w latach 1733–1795*, Wydawnictwo Neriton, Warszawa 2014.
- Kaleta Roman, *Legenda rejtanowska w „Panu Tadeuszu”*, „Pamiętnik Literacki” 1984, t. 75, nr 3.
- Klimczyk Wojciech, *Rejtan jako totem narodu. Amnezja gestu*, „Kultura Współczesna. Teorie. Interpretacje. Praktyka” 2018, nr 1.
- Kobierecki Michał, *Walewscy herbu Kolumna w XVII–XVIII wieku. Geneologia. Majętności. Działalność publiczna*, Wydawnictwo Ibidem, Łódź 2008.
- Konczyńska Wanda, *Rejtan, Korsak i Bohuszewicz na sejmie 1773 roku. Materiały do monografii pośła nowogródzkiego*, Drukarnia Józefa Zawadzkiego, Wilno 1935.
- Konopczyński Władysław, *Czartoryski Michał Fryderyk*, w: PSB, t. 4, Polska Akademia Umiejętności, Kraków 1938.
- Konopczyński Władysław, *D'Aloy Jan Baptysta*, w: PSB, t. 1, Polska Akademia Umiejętności, Księgarnia Gebethnera i Wolffa, Kraków 1935.
- Konopczyński Władysław, *Geneza i ustanowienie Rady Nieustającej*, Gebethner i Wolf, Kraków 1917.
- Konopczyński Władysław, *Gurowski Władysław*, w: PSB, t. 9, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, Wrocław–Warszawa–Kraków 1960–1961.
- Konopczyński Władysław, *Pierwszy rozbiór Polski*, Arcana, Kraków 2010.
- Kościątkowski Stanisław, *Antoni Tyzenhauz. Podskarbi nadworny litewski*, t. 1–2, Wydawnictwo Społeczności Akademickiej Uniwersytetu Stefana Batorego, Londyn 1970–1971.
- Kuras Katarzyna, *Szamocki Wojciech*, w: PSB, t. 46, Instytut Historii PAN, Warszawa–Kraków 2009–2010.
- Kutrzeba Stanisław, *Skład Sejmu Polskiego. II Izba poselska*, „Przegląd Historyczny” 1906, t. 2, z. 2.
- Lesińska Krystyna, *Radziwiłł Michał Hieronim*, w: PSB, t. 30, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, Wrocław 1987.

- Łaszewski Ryszard, *Delegacja sejmowa jako instrument ratyfikacji I i II rozbioru Polski*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1971, t. 23, z. 2.
- Michalski Jerzy, *Historiografia polska wobec problematyki pierwszego rozbioru*, w: Michalski Jerzy, *Studia historyczne z XVIII i XIX wieku*, t. 2, Wydawnictwo Stentor, Warszawa 2007.
- Michalski Jerzy, *Oraczewski Feliks*, w: PSB, t. 24, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, Wrocław 1979.
- Michalski Jerzy, *Radziwiłł Karol Stanisław*, w: PSB, t. 30, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, Wrocław 1987.
- Michalski Jerzy, *Rejtan i dylematy Polaków w dobie pierwszego rozbioru*, w: Michalski Jerzy, *Studia historyczne z XVIII i XIX wieku*, t. 1, Wydawnictwo Stentor, Warszawa 2007.
- Michalski Jerzy, *Reytan (Rejtan, Reyten) Tadeusz*, w: PSB, t. 31, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, Wrocław–Warszawa–Kraków 1988–1989.
- Michalski Jerzy, *Schyłek konfederacji barskiej*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, Wrocław–Warszawa–Kraków 1970.
- Müller Wiesław, *Szczygielski Wacław, Młodziejowski (Młodziejewski) Andrzej*, w: PSB, t. 21, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, Wrocław 1976.
- Ostrożyński Władysław, *Sprawa zamachu na Stanisława Augusta z 3 listopada 1771 r. przed sądem sejmowym*, Drukarnia Władysława Łozińskiego, Lwów 1891.
- Platt Julian, *Łojko, Naruszewicz i inni. Sprawa odpowiedzi potencjom zaborczym*, w: *Archiwum Literackie*, t. 18: *Miscellanea z doby Oświecenia*, z. 4, red. Zbigniew Goliński, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, Wrocław 1973.
- Rolnik Dariusz, *Adam Chmara (1720–1805) – ostatni wojewoda miński w świecie polityki czasów stanisławowskich i jego archiwum*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2022.
- Rolnik Dariusz, *Archiwum Chmarów – jego historia, rozproszenie i potencjalne znaczenie dla badań nad dziejami państwa polsko-litewskiego w XVIII wieku i ziem polskich zaboru rosyjskiego*, w: *Problemy sieci archiwalnych w wybranych krajach Europy*, red. Adam Danilczyk, Jacek Kordel, Alicja Kulecka, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2023.
- Rolnik Dariusz, *Dwór Michała Antoniego Sapiehy i jego rola w edukacji obywatelskiej na przykładzie Adama Chmary, ostatniego wojewody mińskiego*, w: *Sapientia ars Vivendi putanda est. Wokół kultury i polityki. Studia z dziejów nowożytnych ofiarowane Profesorowi Marianowi Chachajowi*, red. Adam Perłakowski, Filip Wolański, Bogdan Rok, Księgarnia Akademicka, Kraków–Wrocław 2019.
- Rolnik Dariusz, *Miejsce i rola Radziwiłłów w życiu publicznym Rzeczypospolitej lat 1764–1795 w świetle literatury pamiętnikarskiej czasów stanisławowskich*, w: *Radzi-*

- wiłowie. *Obrazy literackie. Biografie. Świadczenia historyczne*, red. Krzysztof Stępnik, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2003.
- Rolnik Dariusz, *Początek I sejmu rozbiorowego w relacjach Jana Nepomucena Chęckiego. O nieco innym spojrzeniu na protest Tadeusza Rejtana*, „Saeculum Christianum” 2025, t. 32/1.
- Rolnik Dariusz, *Wokół pierwszego rozbioru? Wielka i mała polityka w relacjach z Warszawy Jana Nepomucena Chęckiego w pierwszych latach konfederacji barskiej (1769–1770)*, w: *Między Barokiem a Oświeceniem. Czasy rozbiorów*, red. Stanisław Achremczyk, Emilia Figura-Ostękowska, Jerzy Kiełbik, Wydawnictwo Instytutu Północnego im. Wojciecha Kętrzyńskiego, Olsztyn 2024.
- Rostworowski Emanuel, *Gomoliński Ignacy*, w: PSB, t. 8, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, Wrocław–Kraków–Warszawa 1959–1960.
- Rymaszyna Maria, *Gabinet Stanisława Augusta*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1962.
- Skowroński Piotr, *„Trudno przeciw wodzie płynąć”. Ignacy Twardowski w okresie I rozbioru Polski*, w: *Zmierzch i świt. Stanisław August i Rzeczpospolita 1764–1795*, red. Aleksandra Antoniewicz, Rozalia Kosińska, Piotr Skowroński, Neriton, Warszawa 2015.
- Skowroński Piotr, *Zmagania o kształt osobowy sejmu 1773–1775*, „Kwartalnik Historyczny” 2020, t. 127, z. 2.
- Sorel Albert, *Kwestia wschodnia w XVIII wieku. Pierwszy podział polski i traktat kairondżyjski*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1981.
- Stolicki Jarosław, *Badania nad konfederacją gołąbską we współczesnej historiografii*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 2020, t. 147, z. 3.
- Stroynowski Andrzej, *Adam Poniński – marszałek sejmu 1773–1775*, „Zeszyty Historyczne” 2016, t. 15.
- Stroynowski Andrzej, *Adam Poniński w obradach delegacji 1773–1775*, „Zeszyty Historyczne” 2018, t. 17.
- Szczygielski Wacław, *Kuźma Jan*, w: PSB, t. 16, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, Wrocław–Warszawa–Kraków 1971.
- Szczygielski Wacław, *Lubomirski Jerzy Marcin*, w: PSB, t. 18, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, Wrocław–Warszawa–Kraków 1973.
- Szczygielski Wacław, *Ossoliński Józef Kąty*, w: PSB, t. 24, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, Wrocław 1979.
- Szczygielski Wacław, *Pułaski Kazimierz*, w: PSB, t. 29, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, Wrocław 1986.
- Szczygielski Wacław, *Wojciechowski Bronisław, Przyjemski Tomasz*, w: PSB, t. 29, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, Wrocław 1986.

- Szklarska Ewa, *Poniński Antoni*, w: PSB, t. 27, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, Wrocław 1983.
- Szybiak Irena, *Massalski Ignacy*, w: PSB, t. 20, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, Wrocław 1975.
- Ugniewski Piotr, *Król porwany, czyli „Boskiej Opatrzności dowód oczywisty”*, Muzeum Historii Polski, Warszawa 2023.
- Wegner Leon, *Tadeusz Rejtan na sejmie warszawskim z r. 1773*, Księgarnia J.K. Żupańskiego, Poznań 1873.
- Wierzbicki Leszek A., *O zgodę w Rzeczypospolitej. Zjazd warszawski i sejm pacyfikacyjny 1673 roku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2005.
- Wierzbicki Leszek A., *Zjazd gołębsko-lubelski. Obrady stanów Rzeczypospolitej w formule sejmu konnego w 1762 roku*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2022.
- Zahorski Andrzej, Złomska Małgorzata, *Moszyński Fryderyk Józef*, w: PSB, t. 22, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, Wrocław 1977.
- Zielińska Zofia, *Poniński Adam*, w: PSB, t. 27, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, Wrocław–Warszawa–Kraków 1983.
- Zielińska Zofia, *Sapieha Aleksander Michał*, w: PSB, t. 34, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, Wrocław–Warszawa–Kraków 1992–1993.
- Zienkowska Krystyna, *Jeziński Jacek*, w: PSB, t. 11, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, Wrocław–Warszawa–Kraków 1964–1965.

Indeks osobowy

A

- Achremczyk Stanisław 9, 25
Aleksandrowicz Jan Alojzy, kanonik lwowski 38, 122
Aleksandrowicz Tomasz, od 1775 roku kasztelan wiski 55, 103
Aloe (d'Aloy) Jan Baptysta, rezydent kurlandzki w Polsce 89
Antoniewicz Aleksandra 36

B

- Bajer Jakub 7
Benoît Gedeon, ambasador Prus w Polsce 11, 18, 42, 49, 57, 102, 104, 105, 107, 108, 111, 114, 128, 129, 134, 135
Bibikow, „młody Bibikow” 43, 123
Bibikow Aleksandr, generał, dowodził korpusem wojsk rosyjskich w Warszawie 42, 106, 118, 123
Bibikow Ilia Aleksandrowicz, generał rosyjski 43
Biesiekierski Antoni Dezydery, skabnik kowalski, poseł kujawski i członek delegacji sejmowej (1773–1775) 42, 123
Bohuszewicz (Bohusiewicz) Stanisław, rotmistrz miński, poseł miński, nie wszedł w skład delegacji sejmowej (1773–1775) 18, 48, 50, 51, 96, 125, 128, 130

- Borch Jan, podkanclerzy koronny i członek delegacji sejmowej (1773–1775) 15, 36, 49, 81, 87, 92, 95, 108, 121, 128, 130, 134, 141
Boscamp Karol, „konsyliarz królewski” 25
Branicki Franciszek Ksawery, generał artylerii, łowczy koronny, hetman polny koronny 52, 98, 131
Brynkus Józef 12
Bułharyn Michał, pisarz ziemski wołkowyski, poseł wołkowyski i członek delegacji sejmowej (1773–1775) 18, 42, 51, 75, 123, 128, 130
Butterwick Richard 8, 21

C

- Chęcki Jan Nepomucen 9, 10, 11, 13–18, 24–27, 31, 72, 81, 98, 106, 110, 132, 133, 136, 139, 140
Chłapowski Kazimierz 44, 86
Chmara Adam, instygator litewski 11, 13–16, 24–26, 72, 81, 83, 85, 102, 104
Chmarowie 25
Chojecki Ryszard 7, 13, 14, 20, 21, 30, 37, 44, 63, 74, 77, 86, 133, 137
Chreptowicz Joachim, podkanclerzy litewski i członek delegacji sejmowej (1773–1775) 18, 53, 98, 99, 109, 132, 133, 136

- Chwalibóg Józef, komornik graniczny ksiąski, poseł krakowski, nie wszedł w skład delegacji sejmowej (1773–1775) 86, 88, 139
- Chyra-Rolicz Zofia 26
- Ciesielski Tomasz 118
- Czaplic Celestyn, łowczy koronny 53, 98, 131
- Czartoryski August, wojewoda ruski 49
- Czartoryski Michał, kanclerz litewski i członek delegacji sejmowej (1773–1775) 49, 57, 76, 81, 109, 129
- Czeppe Maria 81, 98
- Czubaty Jarosław 8
- D**
- Danilczyk Adam 25
- Danowska Ewa 86
- Dąbski Stanisław, chorąży brzesko-kujawski, poseł kujawski i członek delegacji sejmowej (1773–1775) 42, 123
- Dembiński Franciszek, starosta pieczonowski, poseł krakowski, nie wszedł w skład delegacji sejmowej (1773–1775) 86, 88
- Dłuski Tomarż, podkomorzy lubelski 58, 104
- Drewnowski Florian, cześnik łomżyński, sekretarz konfederacji (1773–1775) 13, 54, 60, 90, 97, 139, 140
- Dukwicz Dorota 7, 13–15, 21, 30, 41–43, 82, 86, 87
- Dunin Rupert, stolnik orłowski, poseł łęczycki, nie wszedł w skład delegacji sejmowej (1773–1775) 18, 39, 44, 45, 50, 124–126, 129, 139
- Dydała Jerzy 83
- Dymnicka-Wołoszyńska Hanna (Dymnicka Hanna) 104, 140
- Dymnicka Hanna (Dymnicka-Wołoszyńska Hanna) 38
- Dzierzbicki Szymon, kasztelan brzeziński i członek delegacji sejmowej (1773–1775) 136
- E**
- Essen August Franz, poseł saski w Polsce 89
- F**
- Falniowska-Gradowska Alicja 7
- Figura-Osłękowska Emilia 9, 25
- Filipczak Witold 23, 24, 27, 77
- Frančic Mirosław 39
- Frankowski Krzysztof, burgrabia grodzki warszawski, poseł zakroczymski i członek delegacji sejmowej (1773–1775) 13, 90
- Fryderyk II, król Prus 42, 67, 84, 91, 93, 102, 111–113, 115, 118, 119
- G**
- Glabisz Grzegorz 14
- Goliński Zbigniew 26, 56
- Goltz Stanisław August, starosta gruzdzicki, generał major wojsk koronnych, dysydet, hrabia pruski 91
- Gomoliński Ignacy, wiceinstygator koronny, poseł łęczycki, nie wszedł w skład delegacji sejmowej (1773–1775) 39, 44, 45, 50, 124–126, 129
- Górak Artur 26
- Górski Jakub, regent zakroczymski, poseł zakroczymski, nie wszedł w skład delegacji sejmowej (1773–1775) 90

- Grabowska Elżbieta z Szydłowskich,
żona Jana Jerzego 50
- Grabowski Jan Jerzy, mąż Elżbiety z Szyd-
łowskich, pułkownik wojsk koron-
nych 50
- Grodziski Stanisław 67
- Grześkowiak-Krwawicz Anna 8
- Gurowski Aleksander, podkomorzy gnieź-
nieński, poseł koniński i członek dele-
gacji sejmowej (1773–1775) 36
- Gurowski Rafał, kasztelan przemęski
i członek delegacji sejmowej (1773–
1775) 36, 95, 121
- Gurowski Władysław, marszałek nadwor-
ny litewski i członek delegacji sejmo-
wej (1773–1775) 10, 36, 51, 74, 95, 121,
129, 135
- J**
- Jabłonowski Antoni, wojewoda poznań-
ski i członek delegacji sejmowej
(1773–1775) 75, 95, 108, 140
- Jeleński Józef, syn Rafała, poseł trocki
i członek delegacji sejmowej (1773–
1775) 53
- Jeleński Konstanty Ludwik, syn Rafała,
poseł mozyrski i członek delegacji
sejmowej (1773–1775) 53
- Jeleński Rafał, kasztelan nowogródzki
52, 53
- Jelski Józef, poseł grodzieński i członek
delegacji sejmowej (1773–1775) 137
- Jerzmanowski Franciszek, pisarz grodzki
przedecki, poseł łęczycki i członek
delegacji sejmowej (1773–1775) 18,
39, 44, 45, 50, 123–126, 129
- Jezierski Jacek, miecznik łukowski, poseł
nueski i członek delegacji sejmowej
(1773–1775) 40, 123
- Józef II cesarz 11, 67, 84, 85, 89, 119
- Jusupović Monika 110
- K**
- Kaleta Roman 12
- Karaś Kazimierz, kasztelan wiski i czło-
nek delegacji sejmowej (1773–1775)
17
- Katarzyna II, caryca 18, 100, 118
- Kicki Onufry? 13, 90
- Kiełbik Jerzy 9, 25
- Klimczyk Wojciech 12
- Kłokocki Jan Józef, podstoli miński, przy-
jaciół Adama Chmarny 85
- Kobierecki Michał 86
- Konczyńska Wanda 7, 15, 18, 24, 30
- Konopczyński Władysław 7, 10, 14, 24,
30, 36, 49, 71, 81, 89
- Kordel Jacek 7, 25
- Korsak Samuel, pisarzewicz nowogródz-
ki, poseł nowogródzki, nie wszedł
w skład delegacji sejmowej (1773–
1775) 18, 40, 41, 44, 46, 48, 50, 51, 96,
123–126, 128, 130
- Kosińska Rozalia 36
- Kosiński Jan Kuźma, oskarżony w proce-
sie o królobójstwo 117
- Kosma, por. Kosiński Jan Kuźma
- Kościątkowski Stanisław 87, 88
- Kożuchowski Stanisław, podczaszy or-
łowski, poseł łęczycki, nie wszedł
w skład delegacji sejmowej (1773–
1775) 18, 39, 44, 45, 50, 123–126, 129
- Krajewski Jan Chryzostom, kasztelan
raciański, członek delegacji sejmowej
(1773–1775) 136, 138, 139
- Kraśńska Franciszka, żona księcia kur-
landzkiego Karola Krystiana Wettina
89

Krasiński Adam Stanisław, biskup kamieniecki 81, 112

Krasiński Michał Hieronim, starosta opinogórski, marszałek konfederacji barskiej w Koronie 112

Kriegseisen Wojciech 7

Kulecka Alicja 25

Kupisz Dariusz 23, 77

Kuras Katarzyna 38

Kurzeniecki Ignacy, sędzia grodzki piński, poseł piński i członek delegacji sejmowej (1773–1775) 18, 42, 44, 48, 51, 123, 124, 128, 130, 132, 137

Kutrzeba Stanisław 21

L

Lanckoroński Maciej, wojewoda bractawski i członek delegacji sejmowej (1773–1775) 75, 108, 139–141

Lentulus Rupert, głównodowodzący wojskami pruskimi w Polsce 42, 82, 85, 90, 105, 106, 107, 123

Lepszy Kazimierz 27

Lesińska Krystyna 37

Lubomirska z Krasińskich Zofia, wdowa po Janie Tarle, druga żona Antoniego Lubomirskiego 89

Lubomirski Antoni, wojewoda lubelski, nieobecny na sejmie 1773 roku 89

Lubomirski Marcin, generał wojsk koronnych, poseł sandomierski i członek delegacji sejmowej (1773–1775) 13, 48, 60, 86, 87, 127, 139

Lubomirski Stanisław, marszałek wielki koronny i członek delegacji sejmowej (1773–1775) 17, 47, 49, 58, 95, 97, 128

Lubomirski Stanisław, wojewoda kijowski i członek delegacji sejmowej (1773–1775) 87

Ludwik XV król Francji 119

Ł

Łaszewski Ryszard 20, 65, 76

Łętowscy 86

Łętowski Aleksander, brat przyrodni Stanisława, podczaszy krakowski, poseł krakowski i członek delegacji sejmowej (1773–1775) 13, 45, 46, 86, 88, 125, 126

Łętowski Stanisław, podkomorzy krakowski, poseł krakowski i członek delegacji sejmowej (1773–1775) 13, 38, 39, 42, 44, 45, 86, 88, 94, 122, 123, 125

Łuć Ireneusz 26

Łukaska (Łukawska) Marianna, żona Walentego 117

Łukaski (Łukawski) Walenty, konfederat barski, oskarżony w procesie o królobójstwo 117

M

Magier Dariusz 26

Massalski Ignacy, biskup wileński i członek delegacji sejmowej (1773–1775) 14, 17, 18, 36, 37, 54, 85, 87, 92, 95, 99, 100, 102, 117, 121, 133, 135, 136

Michalski Jerzy 7–9, 14–17, 25, 26, 30, 38, 39, 44, 88, 112

Mielżyński Józef Klemens, kasztelan poznański i członek delegacji sejmowej (1773–1775) 36, 95, 121

Mierzejewski Józef, sędzia łaski marszałkowskiej, bliski Stanisławowi Lubomirskiemu, nieobecny na sejmie 1773–1775 17

Młodziejowski Andrzej, biskup poznański, kanclerz koronny i członek delegacji sejmowej (1773–1775) 15, 20, 35–37, 42, 48–50, 76, 81, 87, 92, 95, 96,

- 99, 102, 103, 109, 118, 121, 127–130, 134, 135, 141
- Morsztyn Jan Chrzyciel, pułkownik wojsk koronnych, nieobecny na sejmie 1773–1775 7
- Moszczeński Andrzej, wojewoda inowrocławski i członek delegacji sejmowej (1773–1775) 104, 132
- Moszyński Fryderyk Józef, referendarz litewski świecki, nieobecny na sejmie 1773 roku 53, 98, 99, 116, 132
- Müller Wiesław 35
- N**
- Narbutt Józef, poseł lidzki i członek delegacji sejmowej (1773–1775) 139
- Niesiołowski Józef, wojewoda nowogródzki i członek delegacji sejmowej (1773–1775) 17, 52
- O**
- Obrescow Aleksander Michałowicz, rosyjski polityk 91
- Odachowski Stanisław, ciwun ejragolski, starosta botocki, nieobecny na sejmie 1773–1775 110
- Ogiński Andrzej Ignacy, sekretarz wielki litewski (świecki), nieobecny na sejmie 1773 roku 53, 56, 98, 99, 103, 132
- Ogiński Michał Kazimierz, hetman wielki litewski, nieobecny na sejmie 1773 roku 18, 24, 35
- Ogrodzki Jacek, sekretarz wielki koronny, nieobecny na sejmie 1773 roku 25
- Okęcki Onufry, biskup chełmski i członek delegacji sejmowej (1773–1775) 140
- Oraczewski Feliks, pułkownik wojsk koronnych, poseł krakowski, nie wszedł w skład delegacji sejmowej (1773–1775) 18, 44, 75, 86, 88, 124, 137, 138
- Orłow Grigorij, rosyjski polityk 91
- Ossoliński Józef Kanty, wojewoda wołyński, nieobecny na sejmie 1773 roku 46, 126
- Ostrowski Antoni, biskup kujawski i członek delegacji sejmowej (1773–1775) 36, 37, 38, 92, 95, 102, 107, 111, 114, 117, 121, 122, 135
- Ostrożyński Władysław 55, 116
- Ożarowski Piotr, generał lejtnant, pisarz wielki koronny, nieobecny na sejmie 1773–1775 13, 14, 58, 86, 104
- P**
- Pac Michał Joachim, generał lejtnant wojsk litewskich, marszałek konfederacji barskiej na Litwie 112
- Perłakowski Adam 25
- Pęczkowski Wojciech, stolnik przasnyski, poseł ciechanowski, nie wszedł w skład delegacji sejmowej (1773–1775) 18, 45, 90, 126
- Piłsudski ? 102
- Platt Julian 26, 56
- Podoski Franciszek Aleksander, brat Józefa Antoniego i Gabriela, kasztelan ciechanowski i członek delegacji sejmowej (1773–1775) 50, 129
- Podoski Gabriel, brat Franciszka Aleksandra i Józefa Antoniego, prymas 47
- Podoski Józef Antoni, brat Franciszka Aleksandra i Gabriela, wojewoda płocki i członek delegacji sejmowej (1773–1775) 47, 50, 52, 97, 127, 129, 131
- Poniatowski Aleksander, adiutant księcia Karola Lotaryńskiego, brat króla Stanisława Augusta 49

- Poniatowski Andrzej, generał w służbie austriackiej, brat króla Stanisława Augusta 49
- Poniatowski Antoni Stanisław, por. Stanisław August, król Polski
- Poniatowski Franciszek, kanonik krakowski, brat króla Stanisława Augusta 49
- Poniatowski Józef, głównodowodzący wojskiem koronnym w 1792 roku, syn Andrzeja, bratanek Stanisława Augusta 117
- Poniatowski Kazimierz, brat króla Stanisława Augusta, generał, podkomorzy nadworny koronny, nieobecny na sejmie 1773–1775 49, 98, 129
- Poniatowski Michał Jerzy, brat króla Stanisława Augusta, sekretarz wielki koronny, biskup płocki od 1773 roku 49, 56, 59, 81, 103, 106, 129
- Poniński Adam, kuchmistrz koronny, poseł liwski, marszałek konfederacji (1773–1775) 10–13, 17, 18, 29, 36, 37, 39–55, 58, 59, 73–76, 83, 90–92, 94–98, 100, 101, 105, 106, 108, 109, 111, 112, 114, 117, 122–135, 137–141
- Poniński Antoni Józef, wojewoda poznański 137
- Potocki Franciszek Salezy, ojciec Stanisława Szczęsnego, wojewoda kijowski 14, 87
- Potocki Józef, starosta bełski, krajczy koronny, nieobecny na sejmie 1773–1775 84, 85, 87
- Potocki Stanisław Szczęśny, syn Franciszka Salezego, starosta bełski 14, 87
- Przedziecki Michał, starosta piński, nieobecny na sejmie 1773–1775 58, 104
- Przyjemski Tomasz, miecznik łomżyński, poseł łomżyński, nie wszedł w skład delegacji sejmowej (1773–1775) 13, 90
- Przyłubski Wacław, sędzia ziemski brzesko-kujawski, poseł inowrocławski, nie wszedł w skład delegacji sejmowej (1773–1775) 132, 133
- Pułaski Kazimierz, konfederat barski, oskarżony w procesie o królobójstwo 116
- R**
- Raczyński Kazimierz, pisarz wielki koronny, poseł poznański i członek delegacji sejmowej (1773–1775) 83, 85, 90, 139
- Radoszewski Michał, starosta szadkowski, poseł sieradzki, nie wszedł w skład delegacji sejmowej (1773–1775) 18
- Radziwiłł Dominik, spadkobierca Karola Stanisława Radziwiłła 37
- Radziwiłł Karol Stanisław, wojewoda wileński, marszałek sejmiku delegacyjnego 1767–1768 37, 38, 114, 122
- Radziwiłł Michał Hieronim, marszałek litewski konfederacji (1773–1775) 13, 17, 37, 50, 51, 54, 92, 95–97, 117, 122, 129–131, 135–137
- Reytan (Rejtan) Tadeusz, podkomorzyc nowogródzki, poseł nowogródzki, nie był członkiem delegacji sejmowej (1773–1775) 9, 11, 12, 17–19, 39, 40, 42–44, 47–51, 94–96, 105, 122–124, 127, 128, 130
- Repnin Iwan Nikołajewicz, syn Nikołaja Repnina 118, 119
- Repnin Nikołaj, generał ambasador Rosji w Polsce 118, 119

- Revitzki Karl, „minister austriacki” w Rzeczypospolitej 18, 49, 57, 105, 108, 111, 113–115, 128, 129, 134, 135
- Richecourt Karl, generał, głównodowodzący wojskami austriackimi w Polsce 42, 82, 106, 107, 123
- Rok Bogdan 25
- Rolnik Dariusz 9, 25, 26, 38
- Rostworowski Emanuel 39
- Rościszewski Paweł, podstoli przasnyski, poseł ciechanowski i członek delegacji sejmowej (1773–1775) 90
- Rymaszyna Maria 26
- Rzewuski Wacław Piotr, hetman wielki koronny, nieobecny na sejmie 1773–1775 52, 98, 131
- S**
- Sapieha Aleksander Michał, wojewoda połocki i członek delegacji sejmowej (1773–1775) 47
- Sapieha Kazimierz Nestor, generał artylerii litewskiej, nieobecny na sejmie 1773–1775 53, 98, 131
- Sapieha Michał Antoni, podkanclerzy litewski 25
- Sapieżyna Elżbieta z Branickich, wojewodzicowa mściławska 98, 131
- Schach (Schach Johann von Wittenau?), generał 91
- Skirmunt (Skirmund, Skirmont) Adam, sędzia grodzki piński, poseł piński, nie był członkiem delegacji sejmowej (1773–1775) 42, 44, 48, 51, 123, 124, 128, 130
- Skowroński Piotr 8, 13–15, 20, 26, 30, 36, 41, 44, 46, 86–88
- Sołtyk Kajetan, biskup krakowski, nieobecny na sejmie 1773–1775 14, 15, 81, 82, 85, 87, 89–92, 104
- Sorel Albert 82
- Stackelberg Otto Magnus, ambasador Rosji w Rzeczypospolitej 14, 15, 18, 42, 44, 48, 49, 53–59, 61–65, 85, 87, 89, 91, 96, 100, 105, 107, 108, 111, 114, 128, 129, 134, 135, 140
- Stanisław August, król Polski 12, 13, 17–19, 25, 38, 41, 47–53, 55–65, 67, 69–79, 81, 84, 90, 92–98, 101, 104, 105–111, 117, 118, 122, 127–132, 134–136, 138–141
- Staniszewski Zygmunt Jan, poseł warszawski, sędzia ziemski warszawski i członek delegacji sejmowej (1773–1775) 139
- Stępkowski (Stempkowski) Józef, generał wojsk koronnych, kasztelan kijowski i członek delegacji sejmowej (1773) 60, 136, 138, 139
- Stępnik Krzysztof 38
- Stolicki Jarosław 12
- Strawiński Stanisław, konfederat barski, oskarżony w procesie o królobójstwo 116, 117, 120
- Stroynowski Andrzej 10
- Sucheckie Ignacy, poseł sieradzki i członek delegacji sejmowej (1773–1775) 18
- Sułkowski Antoni, generał lejtnant wojsk koronnych, poseł łomżyński i członek delegacji sejmowej (1773–1775) 13, 43, 47, 90, 92, 94, 107, 124, 127
- Sułkowski August, wojewoda gnieźnieński i członek delegacji sejmowej (1773–1775) 82, 105, 107, 110, 136

- Suworow Aleksander, generał rosyjski 115, 118
- Swidelein vel Soidleyn, to ta sama osoba, postać niezidentyfikowana 42, 43, 123
- Szamocki Wojciech, chorąży warszawski, poseł warszawski i członek delegacji sejmowej (1773–1775) 38, 51, 129
- Szczygielski Wacław 35, 46, 48, 90, 116, 117
- Szeptycki Szymon, kasztelan przemyski, nieobecny na sejmie 1773 roku 36
- Szklarska Ewa 137
- Szybiak Irena 36
- Szydłowski Teodor, kasztelan mazowiecki i członek delegacji sejmowej (1773–1775) 50, 129
- Ś**
- Ślaski Bogusław, starosta bocheński?, poseł krakowski?, nie był członkiem delegacji sejmowej (1773–1775) 86, 88
- Ślaski Marcin, starosta bocheński?, poseł krakowski?, nie był członkiem delegacji sejmowej (1773–1775) 86, 88
- T**
- Tarło Jan, wojewoda sandomierski 89
- Tołłoczko Antoni Felicjan, wojski i podstarosta wołkowyski, poseł wołkowyski i członek delegacji sejmowej (1773–1775) 42
- Tottleben Gottlob Curt Heinrich, generał rosyjski 85
- Turski Feliks Paweł, biskup łucki i członek delegacji sejmowej (1773–1775) 17, 50–52, 60, 74, 97, 107, 109, 129, 130, 141
- Twardowski Ignacy, wojewoda kaliski i członek delegacji sejmowej (1773–1775) 15, 36, 87, 92, 100, 121, 136
- Tymowski Jan, poseł sieradzki i członek delegacji sejmowej (1773–1775) 14, 18, 86
- Tyszkiewicz Aleksander, oboźny wielki litewski, nieobecny na sejmie 1773–1775 53, 98, 99, 132
- Tyzenhauz Antoni, podskarbi nadworny litewski, nieobecny na sejmie 1773 roku 60, 87
- U**
- Ugniewski Piotr 55, 116
- W**
- Walewski Michał, podkomorzyc sieradzki, brat Romualda, wojewoda sieradzki 86, 88
- Walewski Romuald, podkomorzyc sieradzki, brat Michała, poseł krakowski, nie był członkiem delegacji sejmowej (1773–1775) 86, 88
- Walicki Bazyli, kasztelan sochaczewski, nieobecny na sejmie 1773 roku 74
- Wegner Leon 8
- Weismann Otto Adolf, generał rosyjski 120
- Wessel Teodor, podskarbi wielki koronny i członek delegacji sejmowej (1773–1775) 15, 36, 47, 87, 92, 95, 97, 100, 121
- Wettin Karol Krystian, mąż Franciszki Krasieńskiej, książę kurlandzki 89
- Weyssman generał, por. Weismann Otto Adolof
- Wierzbicki Leszek 12, 23, 77

- Wilczewski Franciszek, brat Józefa Ludwika, podkomorzy wiski, poseł wiski i członek delegacji sejmowej (1773–1775) 18, 74
- Wilczewski Józef Ludwik, brat Franciszka, kasztelan podlaski, generał i członek delegacji sejmowej (1773–1775) 74, 99
- Wiszowaty Wiktoryn, obrońca w procesie o królobójstwo 117
- Wiśniowiecki Michał Korybut, król Polski 40, 41, 125
- Wodziński (Wodzyński) Gabriel, biskup smoleński, nie był członkiem delegacji sejmowej (1773–1775) 17, 51, 52, 97, 131
- Wojciechowski Bronisław 90
- Wolański Filip 25
- Wolmer Kazimierz, sędzia ziemski grodzieński, poseł grodzieński i członek delegacji sejmowej (1773–1775) 60
- Wołodkowicz Tadeusz, krajczy miński, poseł miński i członek delegacji sejmowej (1773–1775) 18, 48, 137
- Z**
- Zabiełło Józef?, szambelan 110
- Zabłocki Wawrzyniec, poseł gostyński i członek delegacji sejmowej (1773–1775) 40, 123
- Zahorski Andrzej 53
- Zakrzewski Ignacy Wyssogota, prezydent Warszawy (w 1792 roku) 53
- Zaremba (Zaręba) Józef, generał, starosta sokołnicki, konfederat barski, poseł sieradzki, nie był członkiem delegacji sejmowej (1773–1775) 14, 18, 44, 46, 86, 126
- Zielińska Zofia 10, 37, 46, 47
- Zieliński Franciszek?, starosta ujski, poseł krakowski, nie był członkiem delegacji sejmowej (1773–1775) 44, 86, 88, 124, 133, 137, 138?
- Zieliński Ignacy, poseł liwski i członek delegacji sejmowej (1773–1775) 44, 124, 138?
- Zieliński Teodor?, starosta ujski, poseł krakowski, nie był członkiem delegacji sejmowej (1773–1775) 44, 86, 88, 124, 133, 137, 138?
- Zienkowiec Andrzej, kasztelan smoleński i członek delegacji sejmowej (1773–1775) 75
- Zienkowska Krystyna 40
- Złomska Małgorzata 53
- Zwierzkowski Michał 43, 82
- Zygmunt Luksemburski, cesarz (1433–1437) 67
- Zyniew Mateusz, starosta berżnicki, poseł starodubowski i członek delegacji sejmowej (1773–1775) 47, 75, 95, 105, 127, 137

Dariusz Rolnik

**The Beginnings of the 1773 Sejm
in the Accounts of Jan Nepomucen Chęcki
and in the Anonymous Vilnius Diaries of the LMAVB and LVIA
On the Criteria of Evaluating Reality by Contemporaries**

S u m m a r y

The work is a primary source collection with an extensive introduction. It consists of three main parts. These are three independent accounts of the first month of the Partition Sejm of 1773–1775. The first is a diary of the early days of the Sejm (from 19 April to 18 May) from the Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences, the second is Jan Nepomucen Chęcki's letters from Warsaw to Adama Chmara from the Jagiellonian Library, and the third is a diary from the Lithuanian State Historical Archives. These are sources either not known at all or very poorly (letters of J.N. Chęcki) used in the considerations of the First Partition Sejm.

The time described is probably the most important moment of this Partition Sejm, which is of great significance for research into the history of the Polish-Lithuanian Commonwealth and the history of its decline. Leaving aside the well-known political events, what is most important in the accounts is the attitude of the authors to the then-current events, as well as the way in which they show the behaviour of citizens present at the Sejm or in Warsaw, taking an informal part in these events. In essence, the accounts presented here concern citizens' perceptions of their obligations towards the Commonwealth and the limits of their devotion to it, but also their pragmatic approach to the world around them. These aspects addressed in the presented sources are what I would like to draw attention to.

The threat to the existence of the Polish-Lithuanian state, the Fatherland and the Republic, as these accounts show, was realised by the elites of noble society; at most, they deluded themselves, not believing that some coincidence would reverse the bad fortune. Partition, of course, was not wanted by any of the conscious citizens of the Polish-Lithuanian state, although there were some who intended to fulfil their own goals using this occasion. The majority of citizens, however, marked their opposition to the proposed partition. These themes are clearly shown by the sources presented. At first, J.N. Chęcki points to dilemmas concerning participation in pre-Sejm assemblies in his letters. After that, all the other authors mention the reluctance of the military and treasury committees to the confederation set up by Adam Poniński and, crucially, the protest of Tadeusz Reytan, immortalised on canvas by Matejko. They only mention it, but this thread is not particularly developed – it is mentioned as one of many other signs of protest against the partition. What is equally important, as Jerzy Michalski pointed out, is protests, which were most often of a formal and legal nature (as was the case with Reytan's protest and how it was perceived by his contemporaries), were treated as a cover, a justification for certain decisions or specific public behaviours. Thanks to certain gestures, the law of their contemporaries justified and covered them up and, in their opinion, relieved them of any responsibility for the fate of the Commonwealth.

The sources presented here show how important the struggle was for the Sejm not to be confederated and then for the confederation not to last longer than that Sejm (and its delegation), and why this was thought to be the case. What is clear here is the lack of trust in the official elite,

but also in those MPs who were behind the confederation. It was they who were regarded as the greatest threat to the freedom and wholeness of the Republic, driven by their self-interests, as can clearly be read from the accounts presented. It is as if the writers anticipated that the *coryphaei* of this union viewed the entire public sphere as their private manor or as a reward for carrying out the Partition Treaties. This raises an important question, also posed in the sources, although not explicitly: what can justify such attitudes and does the conviction of the inevitability of partition justify the rewards for carrying out such treaties at the Sejm? The authors of the accounts show – and confirm the pronouncements of other source accounts – that there was no chance of preserving the whole of the Commonwealth in 1773, such was at least the conviction of the citizens residing in the capital at the time.

In all the accounts presented, there is a clear dislike of Poniński and his ilk. One can also see in them a certain helplessness in the face of the matter being reported, but also an understanding of certain attitudes, as well as awareness of any incidents breaching the law, such as the legality of the confederation or Poniński's marshal's staff. In this context, it is puzzling that there is hardly any criticism of those who led to the partition, i.e. Russia, Prussia and Austria, possibly as a result of helplessness and resignation to fate. Resentment towards the Commonwealth's neighbours does pour out, on the other hand, when there are threats to extend the partitions and increased pressure on citizens by foreign troops stationed in the Polish-Lithuanian state.

All three accounts contain descriptions of the king's role and assessments of Stanisław August but also comment more broadly on the issue of the ruler's authority in the Republic. In them, King Stanisław August appears as a person responsible for the prosperity of the Fatherland. It is in the confrontation with him that a part of the civic elite falls from its pedestal, including those positively regarded figures who limited their protests to pointing out examples of law-breaking by the partisans of the Confederation and the partitioners. Although two of the three authors of the published accounts are unknown, it must be concluded from their records that they were people who were committed and thought about the good of the Republic, who assessed who could actually help it, all of whom, it seems, recognised Stanisław Augustus as such a figure. The source material presented here also brings many additions to the question of assessing the attitudes of other active participants in this Sejm, e.g. Ignacy Massalski the Bishop of Vilnius, Feliks Turski the Bishop of Lutsk, Stanisław Lubomirski the Grand Marshal of the Crown, Michał Hieronim Radziwiłł the Marshal of the Lithuanian Confederation, Andrzej Młodziejowski the Crown Chancellor and many other senators and deputies of this Sejm. From these accounts, one observation seems certain and of positive significance - thinking about the state, the Republic and the homeland was not indifferent to a large part of the noble elite.

The three short accounts from the first month of the Partition Sejm of 1773 presented here, although complementary to each other, are only an aid to a complete reconstruction of those events. However, they carry a good deal of material to show that despite there being many indications of reprehensible attitudes amongst citizens, the overall tone of the accounts is optimistic; there were more citizens with the good of the Republic in mind than those working against it.

Dariusz Rolnik

**Les débuts de la Diète de partition de 1773 dans les récits
de Jan Nepomucen Chęcki et dans les journaux personnels
anonymes de Vilnius conservés à la LMAVB et aux LVIA
Des critères d'évaluation de la réalité par les contemporains
des événements**

R é s u m é

Cette étude constitue une édition critique des sources historiques, accompagnée d'une introduction approfondie. Elle se compose de trois parties principales, chacune représentant un témoignage indépendant portant sur le premier mois de la Diète de partition de 1773–1775. La première source est un journal personnel couvrant les premiers jours de la Diète (du 19 avril au 18 mai), provenant de la Lietuvos Mokslų Akademijos Vrublevskių Biblioteka (LMAVB) ; la deuxième, des lettres envoyées de Varsovie par Jan Nepomucen Chęcki à Adama Chmara, conservées à la Bibliothèque Jagellonne ; et la troisième, un journal personnel issu des Lietuvos Valstybės Istorijos Archyvas (LVIA). Ces documents sont pour la plupart inédits ou très peu exploités (notamment les lettres de Chęcki) dans les recherches sur la première Diète de partition.

La période couverte constitue sans doute le moment le plus crucial de cette Diète, particulièrement significatif pour l'histoire de la République des Deux Nations et pour la compréhension de son effondrement. Indépendamment des événements politiques bien connus, ce qui ressort avant tout des récits présentés, c'est l'attitude des auteurs face aux événements en cours, ainsi que leur manière de décrire le comportement des citoyens présents à la Diète ou à Varsovie, participant à ces événements de manière informelle. Ces récits reflètent la manière dont les citoyens de l'époque de Stanislas-Auguste concevaient leurs devoirs envers la République, les limites du sacrifice consenti pour elle, mais aussi une approche pragmatique du monde environnant. Ce sont ces aspects, évoqués dans les sources publiées, que l'auteur souhaite mettre en lumière.

Les récits révèlent clairement que les élites de la noblesse comprenaient la gravité de la menace pesant sur l'existence de l'État polono-lituanien, de la Patrie et de la République. Au mieux, certains nourrissaient l'illusion – sans réelle conviction – qu'un retournement providentiel pourrait sauver la situation. Aucun citoyen conscient ne souhaitait la partition, bien que certains aient tenté d'en tirer un profit personnel. La majorité exprima cependant son opposition au projet du partage, comme le montrent clairement les documents. Chęcki, dans ses lettres, évoque les dilemmes liés à la participation aux diétines préliminaires ; puis, tous les auteurs mentionnent l'hostilité des commissions militaire et financière à l'égard de la confédération initiée par Adam Ponióski – ainsi que, fait notable, la protestation de Tadeusz Reytan, immortalisée par Matejko. Ce dernier événement n'est mentionné que brièvement, parmi d'autres formes de résistance au partage. Ce qui est essentiel – comme l'a souligné Jerzy Michalski – c'est que ces protestations, souvent de nature formelle et juridique (y compris celle de Reytan, perçue ainsi par les contemporains), servaient de façade morale, une manière de se justifier publiquement tout en s'exonérant – dans leur propre perception – de la responsabilité quant au destin de la République.

Les sources mettent en évidence les efforts déployés pour empêcher que la Diète ne soit transformée en confédération, puis, une fois celle-ci constituée, pour qu'elle ne dépasse pas la durée de la Diète (ni celle de sa délégation). Les raisons de cette volonté sont également expliquées. On y lit une profonde méfiance à l'égard des élites administratives, mais aussi envers les

députés favorables à la confédération. Ceux-ci sont considérés comme une menace majeure pour la liberté et l'intégrité de la République, du fait de leur égoïsme – une lecture qui transparaît nettement dans les textes. Les auteurs semblent anticiper que les meneurs de cette confédération considèrent la sphère publique comme leur propriété privée ou comme une récompense pour avoir facilité la ratification des traités de partition. D'où une question implicite dans les sources : de telles attitudes peuvent-elles être justifiées ? Et la conviction de l'inéluctabilité du partage peut-elle légitimer les récompenses obtenues pour avoir mené ces accords à terme au sein de la Diète ? Les auteurs montrent – en accord avec d'autres témoignages – qu'en 1773, il n'existait aucune perspective réaliste de préservation de l'intégrité de la République ; telle était, au moins, la conviction des citoyens présents à Varsovie.

Tous les récits font état d'une hostilité prononcée à l'égard de Poniński et de ses semblables. Ils témoignent aussi d'un sentiment d'impuissance face aux événements décrits, mais relèvent également les actes de résistance, les transgressions légales (comme la légitimité contestée de la confédération ou du bâton de maréchal de Poniński) et certaines attitudes ambivalentes. Il est frappant que presque aucune critique n'y soit formulée à l'encontre des puissances étrangères responsables directes du partage – la Russie, la Prusse et l'Autriche –, comme si cette retenue procédait d'une résignation ou d'un sentiment d'impuissance. L'animosité envers ces voisins se manifeste surtout lorsqu'il est question de l'extension possible des annexions ou du renforcement des pressions exercées par les troupes étrangères stationnées sur le territoire polono-lituanien.

Les trois documents comportent également des descriptions du rôle du roi et des jugements sur Stanislas-Auguste, élargissant la réflexion à la question de l'autorité monarchique dans la République. Le roi y apparaît comme une figure porteuse de la responsabilité pour le sort de la Patrie. C'est dans la confrontation avec cette figure royale que s'effondre une partie des élites politiques – même parmi celles perçues positivement – qui se contentèrent des protestations formelles face aux violations de la légalité commises par les partisans de la confédération et les puissances étrangères. Bien que deux des trois auteurs soient anonymes, leurs écrits révèlent un engagement sincère et une réelle préoccupation pour le bien commun, ainsi qu'un jugement positif sur Stanislas-Auguste, qu'ils identifient comme une figure susceptible d'agir en faveur de la République. Les sources apportent également de précieuses informations sur les attitudes d'autres acteurs clés de cette Diète : l'évêque de Vilnius Ignacy Massalski, l'évêque de Łuck Feliks Turski, le maréchal de la Couronne Stanisław Lubomirski, le maréchal de la confédération lituanienne Michał Hieronim Radziwiłł, le chancelier de la Couronne Andrzej Młodziejowski, ainsi que de nombreux sénateurs et députés. Une conclusion positive s'impose : pour une part significative de la noblesse, la question de l'État, de la République et de la Patrie n'était pas indifférente.

Ces trois brefs récits sur le premier mois de la Diète de partition de 1773, bien qu'ils se complètent et s'éclairent mutuellement, ne permettent qu'une reconstitution partielle des événements. Toutefois, ils livrent une matière précieuse, montrant que, malgré les critiques justifiées à l'égard de certaines attitudes, le bilan général reste optimiste : ceux qui se souciaient véritablement du bien de la République étaient plus nombreux.

Redakcja i korekta
Olga Nowak

Projekt okładki według pomysłu Autora
Tomasz Tomczuk

Projekt układu typograficznego oraz łamanie
Paulina Dubiel

Korekta tekstów łacińskich
Marcin Loch

Redaktorzy inicjujący
Marcin Buczyński i Przemysław Pieniążek

Nota copyrightowa obowiązująca do 31.12.2026:
Copyright © 2025 by Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

Sprzymyamy otwartej nauce

Od 1.01.2027 publikacja dostępna na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa-Na tych samych warunkach 4.0 Międzynarodowe (CC BY-SA 4.0)

 <https://orcid.org/0000-0002-7649-3142>

Rolnik, Dariusz

Początki sejmu 1773 roku w relacjach Jana

Nepomucena Chęckiego oraz w anonimowych
wileńskich diariuszach z LMAVB i LVIA

: o kryteriach oceniania rzeczywistości przez
współczesnych / Dariusz Rolnik. – Wydanie I.

– Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu
Śląskiego, 2025

<https://doi.org/10.31261/PN.4250>

ISBN 978-83-226-4485-0

(wersja drukowana)

ISBN 978-83-226-4486-7

(wersja elektroniczna)

Wydawca

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

ul. Jordana 18, 40-043 Katowice

<https://wydawnictwo.us.edu.pl>

e-mail: wydawnictwo@us.edu.pl

Wydanie I. Liczba arkuszy drukarskich: 10,5. Liczba arkuszy wydawniczych: 11,5. PN 4250. Cena 34,90 zł (w tym VAT). Publikację wydrukowano na papierze offsetowym III 90 g. Do składu użyto kroju pisma Karmina (autorstwa Veroniki Burian & José Scaglione / TypeTogether). Druk i oprawę wykonano w drukarni volumina.pl Sp. z o.o. (ul. Księcia Witolda 7–9, 71-063 Szczecin)

Cena 34,90 zł (w tym VAT)

ISBN 978-83-226-4486-7

Więcej informacji

